

Identitet žena u rimskoj provinciji Dalmaciji

Vodopić, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:153346>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Nikolina Vodopić

**IDENTITET ŽENA U RIMSKOJ PROVINCIJI
DALMACIJI**

Diplomski rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Identitet žena u rimskoj provinciji Dalmaciji

Diplomski rad

Student/ica:
Nikolina Vodopić

Mentor/ica:
Doc. dr. sc. Vedrana Glavaš

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nikolina Vodopić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Identitet žena u rimskoj provinciji Dalmaciji** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 19. listopada 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Teorijski okvir rada i metodologija istraživanja	2
3. Identitet.....	3
3.1 Povijest istraživanja ili tradicionalni pristupi identitetu	5
3.2 Identitet spola.....	8
3.3 Dobni identitet.....	11
3.4 Statusni identitet	14
3.5 Religijski identitet	16
3.6 Etnički identitet	19
4. Identitet žena u rimskoj provinciji Dalmaciji	22
4.1 <i>Iader</i>	25
4.2 <i>Asseria</i>	28
4.3 <i>Aenona</i>	34
4.4 <i>Salona</i>	36
5. Zaključak	42
6. Literatura	45
7. Popis ilustracija.....	49
Sažetak	50

1. Uvod

Stručna arheološka literatura i općenito interes arheologa uglavnom su usmjereni na opisivanje i interpretaciju lokaliteta i artefakata koji su na njima pronađeni. Iz toga proizlazi da literatura vrlo često ne daje odgovore na dublja i kompleksnija pitanja koja su nužna radi boljeg razumijevanja zajednica koje su u fokusu arheoloških istraživanja. Imajući na umu da zajednice ne karakteriziraju samo predmeti, već i ljudi koji su te predmete stvarali i koristili, u ovom se radu fokusiram ponajprije na njih, tj. na ljude kao na aktere u društvu i na njihov identitet. Drugim riječima, u radu se fokusiram na ono što čovjek jest, kako je došao do toga te kako to izražava što naposljetku dovodi do stvaranja individualnog identiteta.

Identitet nastaje kao rezultat svakodnevnih aktivnosti. Svakodnevne aktivnosti su te koje kod svakog individualca stvaraju jedinstveni identitet. To znači da su identiteti različitih pojedinaca različiti i u svojoj biti podložni promjenama što ih čini i promjenjivim kategorijama. Identitet pojedinca je i višestruk što bi značilo da identitet nije samo jedan element, već skup različitih elemenata koji tvore individuu. U određenim situacijama pojedini elementi identiteta mogu se naglasiti i posebno izraziti što identitet također čini situacijskim. Identitet žena je u stručnoj literaturi vrlo često sagledavan kroz kulturološko stvorene pretpostavke o njihovoj ulozi u društvu. Teško je ponekad pobjeći kulturološki stvorenim pretpostavkama o određenom spolu i njihovoj ulozi u društvu što se i ogledalo u raznim radovima. Vrlo često se takve pretpostavke nalaze i u radovima koji se bave rimskom provincijom Dalmacijom pa je u jednu ruku ovaj rad odgovor na tradicionalne pristupe te je primat dan identitetu žena u rimskoj provinciji Dalmaciji.

Rad obuhvaća prostor rimske provincije Dalmacije koja je uspostavljena nakon ugušenja Batonova ustanka i koja je opstala sve do 5. st. S obzirom da je na tome području pronađena izrazito velika količina natpisne građe preko koje u ovom radu i pratimo izražavanje identiteta, odabrane su dvije kolonije i dva municipija kao studije slučaja koje će najbolje reprezentirati identitet žena u rimskoj provinciji Dalmaciji. Što se tiče kolonija, odabrani su *Iader* i *Salona*, a od municipija *Asseria* i *Aenona*. U odabranim municipijima i kolonijama brojnost natpisne građe varira. Međutim, ovi su lokaliteti odabrani jer su zastupljeni svi elementi identiteta te kao takvi reprezentiraju identitet žena u provinciji. Valja napomenuti da cilj ovoga rada nije bio obraditi svu natpisnu građu, već spoznati na koji se način pomoću natpisne građe može 'pročitati' i pratiti identitet žena te uvidjeti koje se to vrste identiteta uopće mogu prepoznati pomoću kamenih epigrafskih spomenika u rimskoj provinciji Dalmaciji.

2. Teorijski okvir rada i metodologija istraživanja

Identitet kao sastavni dio svakog pojedinca i kao jedan ideološki aspekt podložan je svakojakim promišljanjima, teorijama i analizama. Njegovo razumijevanje uvelike je pomoglo razumijevanju ne samo pojedinaca, već i općenito zajednica čiji su dio. Iako je on jedan ideološki konstrukt sastavljen od više elemenata, u ovom radu identitet je povezan s fizičkom materijom, odnosno kamenim epigrafskim spomenicima koji mu daju jedan opipljiv koncept, a sam identitet koji se nalazi na njima analiziran je iz svih mogućih aspekata. Ovakav pristup proizašao je iz teorijskog učenja post-procesualista koji u središte svojih istraživanja stavljaju čovjeka kao pojedinca i to u svom punom smislu, a ne samo onom fizičkom. U tom smislu, ljudi koje arheologija proučava nisu više samo skup kostiju koji su nekoć nosili određene predmete koji ga definiraju, već se spoznaje da je taj čovjek bio jedno misaono biće s vlastitim potrebama i željama i koji je bio dio zajednice ljudi sa stvorenim kulturološkim normama i pravilima. Društvena struktura zajednica time je uvelike dobila na dubini razumijevanja i samoj percepciji zajednica. Ova teorijska ideja je misaona vodilja ovog rada i teorijski okvir unutar kojeg sam pristupila analizi identiteta žena.

S obzirom da količina epigrafskih spomenika na području cijele provincije Dalmacije broji nekoliko tisuća spomenika, odabrane su četiri studije slučaja, a to su dva municipija – *Asseria* i *Aenona* te dvije kolonije – *Iader* i *Salona* kao područja s kojih će se uzeti određena količina spomenika te iz njih analizirati identitet tamošnjih žena. Imajući na umu činjenicu da se sam identitet sastoji od više strukturnih elemenata, svaki element nije jednako zastupljen u svim gradovima. No, generalno gledajući i uzimajući u obzir odabrano područje, svaki je dio identiteta zastupljen.

S obzirom da je većina spomenika uvedena u *Heilderberg* bazu podataka koja je napravljena od strane Heidelberške akademije znanosti i umjetnosti,¹ upravo je ona i najviše korištena prilikom pretrage kamenih epigrafskih spomenika. Uz baze podataka, pregled literature je također bio jedna od glavnih metoda pronalaska i analize spomenika. Korištene metode dale su jedan skup kamenih epigrafskih spomenika te najosnovnije informacije koje se vezuju uz njih i koje su interpretirane na način koji ukazuje na postojanje određenog elementa individualnog identiteta.

¹ <https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>

3. Identitet

Identitet je pojam koji se relativno dugo provlačio stručnom literaturom, ali bez konkretnog popratnog, objašnjenja odnosno definicije. Međutim, recentniji radovi sve više ukazuju na taj nedostatak i pristupaju njegovu rješavanju.²

U arheološkim radovima identitet je prvotno spominjan u kontekstu etniciteta, tj. etničkog identiteta te je povezivan ili čak izjednačavan s materijalnom kulturom u smislu da je ona ta koja čuva tajne grupnog i/ili individualnog identiteta. Antropološki radovi su, s druge strane, koristili pojam identiteta podjednako prilikom analiziranja pojedinaca, ali i grupa ljudi što ga čini u jednu ruku dvosmislenim. Drugim riječima, pojam i definicija identiteta je bez konkretnog pojašnjenja bio upotrebljavan i pripisivan kako pojedincima, tako i zajednicama. Sociologija i filozofija bavile su se razumijevanjem pojedinaca i njihove uloge u društvu dajući jednu širu sliku koja je uvelike pomogla arheolozima prilikom proučavanja kultura. Upravo je iz sociologije i filozofije proizašla spoznaja da se mora uzeti u obzir da nijedna grupa ljudi nije ista te da se obrasci ponašanja ne mogu u cijelosti primijeniti na sve zajednice. Razvitkom društvenih znanosti postupno se fokus znanstvenika pomaknuo s analiziranja društvenih zajednica kao jedne cjeline prema istraživanju pojedinaca koji ih čine. Okretanje pojedincima iznjedrilo je mnoga promišljanja o načinima njihovog djelovanja, motivaciji i odupiranjima društvenim normama unutar jedne zajednice. Samim time otvorilo se i pitanje identiteta i njegovih elemenata te pitanje konstruiranja identiteta.³

Recentnije studije bave se identitetom kao individualnim aspektom pojedinca koji proizlazi iz njegovih svakodnevnih aktivnosti. Teorijska promišljanja razlažu definiranje identiteta na tri razine: individualni, relacijski i kolektivni identitet. Individualni identitet se odnosi na vlastitu percepciju sebe i svih procesa, fizičkih i psiholoških u koje je pojedinac uključen tijekom života. Relacijski identitet se odnosi na ulogu pojedinca viđenu od strane drugih ljudi, odnosno kako drugi percipiraju individualni identitet. Kolektivni identitet obuhvaća sve procese i aspekte društva u kojem su i s kojima se pojedinci tog društva poistovjećuju.⁴ Imajući to na umu, može se reći da su identiteti i svakodnevne aktivnosti u svojoj osnovi povezani te se preko njih saznaje koje mjesto je određena osoba ili grupa ljudi

² M. DIAZ-ANDREU, R. GILCHRIST, E. HILL, C. FOWLER, S. J. SCHWARTZ et al, L. REVELL, J. B. BURKE, E. J. STETS, S. BABIĆ, M. SHERRATT, A. MOORE, E. SCOTT.

³ C. FOWLER, 2004., 3.

⁴ S. J. SCHWARTZ et. al., 2011., 3.

zauzimala u zajednici. Izražavanje identiteta provodi se i kroz interakciju među ljudima, djelovanjem, ali i izborom. Iako smo u mogućnosti odabrati skupine ljudi s kojima se želimo identificirati, u jednu ruku smo i ograničeni strukturama izvan naše kontrole poput granica zajednice, ali i granica vlastitoga tijela.⁵ Kroz izgradnju identiteta mi spoznajemo sebe i povezujemo se s određenom grupom ljudi što podrazumijeva aktivni angažman. Identitet, dakle, nije statična stvar, već kontinuirani proces koji uključuje mnoge elemente poput spola, dobi, statusa, zanimanja, religije i etniciteta. To znači da pojedinca i njegov identitet ne karakteriziraju samo fizička obilježja tijela ili materijalna kultura asocirana s njim, već jedan skup elemenata koji se proteže izvan toga. Samim time, govoreći o individualnom identitetu, pojedinci posjeduju višestruke identitete jer zauzimaju više uloga te posjeduju više osobnih karakteristika. Preklapanjem tih uloga stvaraju se individue koje svojim djelovanjem i samim bivanjem kreiraju svoje identitete, ali i identitete zajednice u kojoj obitavaju te tako stvaraju i reproduciraju društvenu strukturu. S obzirom na takvu fluidnost identiteta, jasno je da postoji i mogućnost promjene ili isticanja određenih elemenata samog identiteta ovisno o situaciji u kojoj se pojedinac nalazi što ne isključuje ostale elemente, već je u danom trenutku primat dan određenom aspektu identiteta.⁶

Antropološke, etnografske, sociološke i filozofske studije dale su teorijsku osnovu o ljudima i njihovim identitetima koje su arheolozima pomogle u rekonstruiranju, interpretiranju i analiziranju prošlih društava. Kroz prostor i vrijeme društva se mijenjaju, a s njima i ljudi koji ih čine. Iako svi oni tvore jednu skupinu ljudi, ako se pogleda malo dublje, svaki se pojedinac razlikuje na temelju svoje osobnosti i djelovanja u određenom društvenom kontekstu što na kraju prouzrokuje različitost identiteta. Unutar arheologije identitet je promatran, kako je ranije navedeno, kroz materijalnu kulturu, no potrebno je naglasiti kako se materijalna kultura ne smije uzimati kao fiksna točka s obzirom da predmeti ne prezentiraju striktno određeni identitet. Oni cirkuliraju među pojedincima, bivaju korišteni, darivani te također mogu imati simboličku vrijednost što pridonosi iskazivanju, odnosno održavanju ne samo identiteta ljudi koji ih koriste, već i samog predmeta.⁷ Isto kako cirkuliraju predmeti, tako i ljudi prolaze i kruže određenim prostorom i zgradama što sve čini dio njihove svakodnevnice i stvara jednu podlogu za stvaranje vlastitog identiteta.⁸

⁵ DIAZ-ANDREU, S. LUCY, 2005., 1-2.

⁶ P. J. BURKE, J. E. STETS, 2009., 9-10.

⁷ C. FOWLER, 2004., 37.

⁸ L. REVELL, 2009., 3.

3.1 Povijest istraživanja ili tradicionalni pristupi identitetu

Identitet je pojam koji se dugo provlačio kroz stručnu literaturu, prvotno kao samo usputno spominjanje uz arheološke kulture, a kasnije kao tema mnogih rasprava. Dugo je prošlo od početnog opisivanja arheoloških kultura i njihove materijalne ostavštine pa do dubljeg zadiranja u društvenu strukturu i doticanja pojedinaca kao glavnih nositelja identiteta koji su ukorijenjeni u zajednice ljudi. Identitet je bio tema mnogih rasprava u koje su se uključili ljudi raznih grana znanosti pokušavajući doći do smislenog objašnjenja. Unutar arheologije, identitet je neraskidivo vezan uz pojam arheološke kulture po principu da određene skupine materijalne kulture bivaju definirane kao arheološke kulture kojima se zatim dodjeljuje etniciteti i identitet s obzirom na područje gdje se rasprostiru. Imajući to na umu, o identitetu se ne može pričati bez spominjanja arheoloških kultura kao takvih koje su prvotno viđene i tretirane kao pojedinci, individue koja se rađaju, razvijaju i na kraju umiru.⁹ Gledajući na arheološke kulture kao cjeline, nije se previše pozornosti davalo pojedincima u zajednici. Za pojedince se smatralo te se na njih gledalo na način da su samo postojali i da su zaslužni za ono što danas arheolozi istražuju, no to je sve. U tradicionalnom pogledu, gledala se šira slika bez dubljeg ulaženja u društvenu strukturu zajednica. Prvotnim promišljanjima, odnosno kulturno-povijesnim teorijskim pristupom, u pravilu su povezivane arheološke kulture s pripadajućom im materijalnom kulturom koje su opet izjednačavane s granicama današnjih država. Točnije, određena kultura na određenom prostoru smatrala se pretkom države koja danas zauzima taj prostor te joj je uz to također pripisivan etnicitet te države. Arheološke kulture su na taj način izjednačene s etničkim grupama kojima su se pripisivali etnički identiteti. Gledalo ih se kroz prostorni i vremenski kontinuum, u jednu ruku kao jednu statičnu cjelinu koja se na temelju pisanih izvora ubacivala na 'pravo' mjesto i u 'pravo' vrijeme. Imajući to na umu i povezujući s identitetom, etnicitet je prvi kojeg su se znanstvenici dotakli, bez obzira što je to bilo samo usputno.¹⁰

Kulturno-povijesni teorijski okvir ostao je kao glavna metoda arheoloških interpretacija sve do 20. st., odnosno do 1960.-ih i 1970.-ih godina kada se pojavljuju prve kritike ovakvog pristupa. Šezdesete godine 20. stoljeća vrijeme su začetka procesualne ili Nove arheologije koja interpretira kulturu kao jedan sustav sastavljen od različitih podsustava te je prvenstveno usmjerena na društvene procese koji stoje iza njih. Procesualisti su naglasak stavljali na razumijevanje kako pojedini sustav funkcionira. S obzirom da je kultura viđena kao jedan

⁹ I. KULENOVIĆ, 2012., 78.

¹⁰ I. KULENOVIĆ, 2012, 79-80.

mehanizam, procesi koji su navođeni univerzalno su se pripisivali svim kulturama, a pojedinci su samo ubacivani unutra s fiksnim setom ponašanja. Iako su se u ovom periodu arheološke teorijske misli i pogledi na zajednice ljudi proširili i produbili, i dalje je sve uglavnom ostalo na deskripciji. No, razvitkom društvenih znanosti, ponajviše sociologije i antropologije, čovjek dolazi u fokus diskusija. Proširuje se svijest o društvima i o ljudima koji ih čine te naposljetku i o identitetu. Ovakav pomak u načinu razmišljanja uvelike je utjecao na arheologiju pa se tako pod vodstvom Iana Hoddera razvija post-procesualna arheologija. U središtu istraživanja sada je čovjek i to u njegovom punom smislu – fizički i psihički. Pristupa se istraživanju zajednica sa stajališta pojedinca i njegovog djelovanja. Uzimaju se u obzir njegove želje, potrebe, prava, dužnosti, ali i opiranje stvorenom društvenom sustavu. Razumijevanje uloga koje pojedinac u zajednici može obavljati povuklo je za sobom razne društvene znanosti te iznjedrilo brojna promišljanja ne samo o njihovom djelovanju, već i o njima samima, odnosno o njihovom identitetu.¹¹

Identitet je relativno nedavno inkorporiran u znanstvene interpretacije prošlih društava i pojedinaca koji ih čine. S obzirom da su razne grane društvenih znanosti dale svoj doprinos njegovom razumijevanju i uzimajući u obzir činjenicu da se identitet sastoji od više elemenata, tako su i rasprave bile u jednu ruku rascjepkane. Prvotno razumijevanje i prepoznavanje identiteta krenulo je od grupnog identiteta ili preciznije, od etniciteta. Pristup njegovom razumijevanju i interpretiranju mijenjao se i širio tijekom godina i kroz znanstvene grane. S obzirom na njegovu povezanost s arheološkim kulturama, dugo se vukao u pozadini bez konkretnog objašnjenja i analize. Puko pripisivanje etniciteta određenoj grupi materijalne kulture na nekom prostoru neadekvatan je način njegova razumijevanja. No, razvitkom znanosti samo poimanje ne samo etniciteta, već i općenito identiteta iznjedrilo je brojna promišljanja o prošlim društvima i svim procesima koje obuhvaća.

Brojne antropološke, sociološke, filozofske, etnološke i arheološke studije su tijekom zadnjih pedeset godina razmatrale pojedine aspekte identiteta i društvene prakse u kojima su oni igrali glavnu ulogu.¹² No, prvotnim razmatranjem identiteta znanstvenici su bili fokusirani na samo jedan aspekt što je rezultiralo zanemarivanjem drugih aspekata te je time pojedinac gledan samo s jedne strane, npr. kao muškarac ili žena. Samim time bili su ograničeni društveni procesi u kojima je osoba određenog spola mogla sudjelovati.¹³ Također je veliku ulogu u njegovom interpretiranju imao subjektivni pristup znanstvenika, odnosno projiciranje današnje

¹¹ DIAZ-ANDREU, 2003., 3-5.

¹² DIAZ-ANDREU, 2003., 5.

¹³ R. GILCHRIST, 1999., 1.

percepcije identiteta na prošla društva što je opet davalo iskrivljenu sliku prošlosti i koja bi se oblikovala na neadekvatan način. Isto tako, identitet je prvotno promatran kao jedan niz statičnih pokazatelja koji jednostavno bivaju pripisivani pojedincu ili društvu na temelju već kulturno stvorenih identitetskih pokazatelja. Međutim, iako ti pokazatelji u svojoj osnovi možda i jesu statični, to nikako ne znači da je i sam identitet takav. Upravo suprotno, identitet karakterizira jedan proces konstantnog i svakodnevnog stvaranja što ga ne čini statičnim, već fluidnim i promjenjivim. Imajući na umu tu činjenicu o promjenjivom individualnom identitetu, to povlači za sobom i mogućnost mijenjanja društvenog identiteta s obzirom na pojedince kao njegove nositelje. Potrebno je imati na umu da su svi aspekti identiteta međusobno isprepleteni i ne mogu se u potpunosti promatrati zasebno od drugih.¹⁴

Što se tiče razmatranja identiteta u Hrvatskoj, ono se u glavnini više veže za sociološke, filozofske i antropološke studije,¹⁵ dok se arheologija ponajviše bavi etničkim identitetom.¹⁶ Njegovo definiranje temeljeno je na analizama arheoloških ostataka, sagledavanjem onomastičkih podataka te povijesnih izvora. Prilikom analiziranja arheoloških ostataka u principu je uglavnom gledana cjelina jedne zajednice. Pojedinci su bili razmatrani samo u slučaju ako se uz njih nalazila količinski veća i vrijedna skupina nalaza te su upravo zbog toga smatrani vodećima u zajednici te im se u skladu s tim pripisivao veći status i bogatstvo. Što se tiče etničkog identiteta, konstruiralo ga se uglavnom na temelju područja gdje su pronađeni nalazi koji su povezivani s određenom kulturom što nije adekvatan način njegovog proučavanja i na kraju krajeva konstruiranja.

¹⁴ L. REVELL, 2009., 7.

¹⁵ R. KALANJ, 2003., I. BERISHA, 2018.

¹⁶ Npr. Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV – Brončano doba, 1983., Praistorija Jugoslavenskih zemalja V – Željezno doba, 1987. D. R. MIOČEVIĆ, 1989., N. CAMBI, 2002.

3.2 Identitet spola

Ako govorimo o individualnom identitetu, spol je onaj kojeg se znanstvenici prvog dotiču. Ustaljena je paradigma da je spol taj koji određuje ulogu pojedinca u društvu. Uzdizanjem feminističkog pokreta dolazi do preispitivanja arheoloških interpretacija prošlih društava. U to vrijeme pokrenuta je i rasprava s ciljem pronalaska žena i isticanjem njihovog doprinosa zajednici. Naravno, to je povuklo za sobom i raspravu o nejednakosti spolova što je jednostavno uzimano kao takvo – univerzalno i svezremensko. Znanstvenici su do tada isticali nadmoć muškaraca i aktivni udio u svim 'važnijim' aspektima društva, prvenstveno političkim i ekonomskim. Žene su s druge strane smatrane pasivnim sudionicima društva i od sekundarne važnosti te su skoro pa uvijek definirane u odnosu prema muškarcima (žena, sestra, majka).¹⁷ Ovakav način razmišljanja dovodi do zaključka o nejednakosti spolova te inferiornosti žena. S obzirom da su ove teorije davali antropolozi koji su u tom periodu bili uglavnom muškarci, njihova mišljenja temeljena su na muškoj perspektivi što je u jednu ruku i odredilo misaoni smjer koji su usvojili i arheolozi. No, struja mišljenja se mijenja 1970.-ih godina kada na svjetlo dana izlaze studije koje u središte stavljaju žene i njihovu ulogu u društvu, ali i samu razliku između spola i roda. Samim pojavljivanjem ovih tema dolazi do preispitivanja svakog aspekta društva, ne samo trenutačnog već i onog prapovijesnog i povijesnog.¹⁸

Teorijska promišljanja nisu se bazirala samo na objašnjavanju društvenih procesa u kojima je spol igrao glavnu ulogu, već je korišten niz konkretnih primjera uz analogije s raznim prapovijesnim i povijesnim zajednicama što se ipak u arheološkim interpretacijama pokazalo neadekvatnim načinom analiziranja s obzirom na kulturnu različitost. Iako je prvotna misao stavljena na pronalazak žena u prapovijesti i povijesti, znanstvenici su se okrenuli pitanjima nejednakosti među spolovima i isticanju dokaza za takve tvrdnje. Uz to, dotaklo se i pitanja roda, odnosno razlike između spola i roda. Margarita Diaz-Andreu navodi kako je spol u potpunosti biološka karakteristika ljudi i on je univerzalan, dok to nije slučaj s rodom koji se može, ali i ne mora zasnivati na spolu. Rod ističe kao društveni konstrukt stvoren konstantnim stvaranjem i pregovaranjem što ga ujedno čini promjenjivim i svojstvenim pojedincu.¹⁹ Penelope M. Allison dalje razlaže rod na dva načina – 'biti rod' i 'raditi rod'. Biti rod značilo bi prihvaćanje roda i njegovo održavanje kroz vanjski, društveno prihvaćen izgled pojedinca određenog spola. U arheologiji bi se to povezalo s predmetima koji ukazuju na prihvaćanje roda

¹⁷ R. GILCHRIST, 1999., 33.

¹⁸ R. GILCHRIST, 1999., 2-5.

¹⁹ M. DIAZ-ANDREU, 2003., 72.

poput odjevnih ukrasnih predmeta. Raditi rod podrazumijeva zanimanja i radnje koje se društveno i kulturološki povezuju s određenim rodom.²⁰

Razumijevanje i proučavanje spola često je gledano kroz ekonomsku sferu, odnosno baziralo se na raspodjeli poslova među pripadnicima pojedinog spola. Počevši od najranijih društava, na muškarce se uvijek gledalo kao na one koji su bili zaduženi za, u jednu ruku fizički zahtjevnije poslove, odnosno one poslove koji su bitni za opstanak i razvoj grupe poput lova ili zemljoradnje. Žene se uglavnom povezivalo s 'manje bitnim' sekundarnim poslovima poput onih koji se vezuju za kućanstvo i majčinstvo.²¹ Razlozi su potjecali iz navodnih fizičkih i psiholoških karakteristika ljudi naglašavajući kako su takve razlike jednostavno urođene.²² Smatralo se da žene nisu bile u mogućnosti sudjelovati u drugim aktivnostima radi brige o najmlađima te su sve svoje vrijeme morale podariti upravo njima. Ovakva pretpostavka ne samo da ograničava aktivnosti u kojima su mogle sudjelovati, već i limitira njihovu slobodu kretanja.²³ U pokušaju razjašnjenja podjele rada proizašli su, između ostalog, i radovi iz polja bioarheologije koji su se bavili osteološkim ostacima navodeći kako promjene na kostima mogu povezati određene fizičke aktivnosti s pojedincima određenog spola.²⁴ No, i ovdje su se pojavili problemi s obzirom na nepodudaranje bioarheoloških i etnografskih podataka. Naravno da nisu svi sudjelovali u istim aktivnostima niti su možda imali mogućnosti za to, no nemogućnost gledanja na razlike među spolovima bez uspostavljanja hijerarhije je problematika koja se dugo protezala znanstvenim radovima.²⁵

Proučavanje i povezivanje materijalne kulture s pojedinim spolom je tema koja se protezala arheološkim studijama. S obzirom na ranije spomenutu raspodjelu poslova, u skladu s tim su pojedini artefakti povezivani s pojedincima određenog spola, odnosno smatrani su produktom proizašlim iz rada ili zanimanja osobe određenog spola. No, to i ne bi bilo problematično da nije krivo protumačeno u smislu da su pojedini poslovi poput lončarstva pripisani ženama za koje se smatralo da su samo za to sposobne te se takvo razmišljanje univerzalno pripisalo svim ženama. Današnja percepcija muškosti i ženskosti pripisivana je prošlim društvima pa su se tako artefakti ne samo dijelili na muške i ženske, već je i sam proces njihove proizvodnje razvrstavan na taj način.²⁶ Uvelike su se isticale dvije sfere - privatno (žensko) i javno (muško)

²⁰ P. M. ALLISON, 2015., 107.

²¹ M. DIAZ-ANDREU, 2005., 28.

²² R. GILCHRIST, 1999., 33.

²³ DIAZ-ANDREU, 2003., 74.

²⁴ P. BRIDGES, 1989.

²⁵ R. GILCHRIST, 1999., 6.

²⁶ DIAZ-ANDREU, 2005., 31.

unutar kojih su pojedinci djelovali i stvarali. No, ovakva pretpostavka je opet uzimana kao univerzalna te je zanemarivana činjenica da su prostor podjednako koristili i muškarci i žene, a stvorena materijalna kultura mogla se koristiti na različite načine. Međutim, isticala su se pravila o njezinom korištenju s obzirom na spolnu kategoriju kojoj pojedinac pripada, ali isto tako, njezinom manipulacijom može se uspostaviti moć i dominacija, ali i iskazati otpor uspostavljenim spolnim kategorijama.²⁷

Proizvedeni predmeti su nakon smrti pojedinca polagani u grob kao prilog te su protumačeni kao pokazatelj rada, odnosno zanimanja, ali i spola pojedinca. Takvo razlikovanje muških i ženskih grobova na temelju priložene materijalne kulture samo je jedna, ali vrlo raširena metoda definiranja spola pokojnika. Ustaljena je paradigma da su muškarci pokopavani s oružjem što je protumačeno kao iskazivanje muškosti, tj. muškog identiteta, dok je ženski identitet poistovjećivan s nakitom. Ovo navodi na pretpostavljene ideje o spolu. Isto tako, bogatiji pokopi uglavnom su povezivani s muškim vladajućim i visoko statusnim slojem društva, no u slučaju pokopa kneginje iz Vixa bioarheološke analize utvrdile su da je riječ o ženskom ukopu što je znanstvenicima bilo teško za prihvatiti s obzirom na količinu i vrijednost pronađene materijalne kulture koja se inače povezivala s muškim ukopima. Nudila su se svakakva objašnjenja vezana za njezin status i poziciju u društvu te se uglavnom navodilo kako je riječ o ženi lokalnog vladara ili kćeri bogate obitelji kojoj je bogatstvo pripisano. Također, jedno od objašnjenja je bilo da je riječ o svećeniku transvestitu što samo govori o nesklonosti objektivnom pristupu analiziranja ukopa i odbacivanju mogućnosti da osoba ženskog spola ima aktivnu i visoku ulogu u zajednici.²⁸

Iako materijalna kultura ima bitnu ulogu u strukturiranju individue, njezino razumijevanje bilo je promjenjivo u smislu njihove namjene i značenja, odnosno isti predmet je imao drugačija značenja ovisno u čijem je grobu pronađen.²⁹ Kao primjer može se izdvojiti žrvanj koji je prilikom pronalaska u ženskom grobu često smatran kao odraz ženskih aktivnosti poput prerade hrane, a u slučaju pronalaska u muškom grobu, za pokojnika se smatra da je bio proizvođač. Isto tako, kada je riječ o uvezenim predmetima unutar ženskih grobova, oni se smatraju poklonom ili znakom vlasništva, ali nikada znakom aktivnog sudjelovanja u zajednici.³⁰ Međutim, pokop pojedinca također govori i o pogledu drugih ljudi na njega, odnosno kako su

²⁷ M. DIAZ-ANDREU, 2003., 77.

²⁸ C. J. KNÜSEL, 2002., 277-279.

²⁹ M. DIAZ-ANDREU, 2015., 38.

³⁰ CONKEY I SPECTOR, 1984., 11-12.

ga doživljavali s obzirom da količina i vrsta materijalne kulture pronađene uz pokojnika u jednu ruku ovisi o ljudima koji pokapaju, a ne o onom koga se pokapa.³¹

Analiziranje kulturnih procesa koji definiraju, razlikuju i dovode do promjena među pojedincima određenog spola očituju se kroz materijalnu kulturu, prostor, raspodjelu poslova, ukrasne odjevne predmete, podatke o okolišu te same kosturne ostatke. Uz ove podatke, na identitet spola se ne može gledati zasebno bez doticanja s drugim aspektima identiteta poput dobi, etniciteta i statusa. Svaki od ovih identiteta ima svoj udio u stvaranju individue te utječe na pogled koji pojedinac ima o sebi i na pogled koji drugi imaju o njemu. Nijedan od identiteta nije statičan i nepromjenjiv, pa čak ni onaj spolni te ih je potrebno uzimati u obzir prilikom analiziranja kako pojedinca, tako i cijele zajednice.³²

3.3 Dobni identitet

Svaka zajednica i društvo sastoje se od ljudi raznih dobnih skupina, kako danas, tako i u prošlosti. Arheološke interpretacije društava iz prošlosti većinom daju naslutiti da društva čine odrasli i sposobni ljudi. Njihovo postojanje je jednostavno neupitno što nije slučaj s drugim dobnim skupinama. Sasvim je logično za pretpostaviti da su društva satkana od ljudi koji pripadaju različitim dobnim skupinama. No, u arheologiji oni su spominjani samo prilikom pojave dokaza za njihovo postojanje (a to su najčešće grobovi) što je pomalo apsurdno ako se na to gleda s biološke strane koja nameće određene dobne faze koje uključuju rast i razvoj svih živih bića. Sociologija i antropologija, s druge strane, na dob gledaju kao na jedan od načina za rekonstrukciju društva. Problem koji okružuje ovakav način analiziranja zajednica je činjenica što se na dob često gledalo iz današnjeg modernog gledišta što je rezultiralo preslikavanjem današnjih pretpostavki i očekivanja na pojedince društava u prošlosti - kako su se ponašali, što su odijevali, što su radili itd. Takav pristup je veoma subjektivan i nije adekvatan za uspješno analiziranje prošlosti. Isto tako, univerzalan pogled na društva nimalo ne pridonosi njihovom boljem razumijevanju. Naime, različita društva mogu imati različita očekivanja od uloga i odgovornosti koje pojedinac određene dobi može preuzeti. Također, ta očekivanja vremenski i prostorno variraju što znači da ih nije moguće generalizirati.³³

³¹ SHERRATT, M. I MOORE, A, 2016., 371.

³² SHERRATT, M. I MOORE, A, 2016, 364.

³³ S. LUCY, 2005., 43.

Na dob se u arheologiji gleda na specifičan način. Kako je spomenuto, raniji istraživači su svoju pozornost uglavnom usmjeravali ka jednoj dobnoj skupini. Ovakav pogled na zajednice polako se mijenja 1960-ih godina kada je fokus stavljen na djecu i dojenčad. Prvotno ih se spominjalo samo prilikom istraživanja ukopa, a očuvanost dječjih skeletnih ostataka uvelike je utjecala na dubinu i smjer rasprava.³⁴ Osim toga, identifikacija pojedinih predmeta igračkama (glazbenim predmetima, loptama, malim sandalama itd.) često se povezuje s djecom kao onima kojima su namijenjene i koji ih koriste. No, potrebno je ovdje naglasiti da iako pojedini predmeti izgledaju kao dječje igračke ili svojim dimenzijama to naslućuju, to nikako ne mora značiti da su njima bile i namijenjene. Uostalom, male stvari mogle su biti dizajnirane i za uporabu manjih ljudi.³⁵

Na djecu se često gleda kao na neproduktivne članove društva koji, osim što grade i uništavaju, ne pridonose osnovnom preživljavanju društva. Isto tako, smatralo ih se svojevrsnom distrakcijom s obzirom da zahtijevaju određeno vrijeme i pažnju koje bi inače bilo iskorišteno za napredak i održavanje društva. No, djeca imaju aktivnu ulogu te su sastavni dio uspješnog nastavka društva, kako u reproduktivnom, tako i u kulturnom smislu. Od trenutka rođenja oni trajno mijenjaju živote ljudi oko sebe te samu strukturu društva. Prvih nekoliko godina života nesposobni su brinuti se za sebe što podrazumijeva ovisnost o drugima. Postepeno ta ovisnost opada te s vremenom postaju sposobni brinuti o sebi, sazrijevaju, često se spolno razmnožavaju i u nekom trenutku umiru. Ovaj biološki okvir društvene koncepcije dobi često se dijeli na određene faze: dojenačka dob, djetinjstvo, adolescencija, zrelost i starija dob. Uz svaku fazu pripisuju se određena znanja i očekivanja te sposobnosti. No, samo odrastanje u vremenskom smislu ne znači i automatsko dobivanje određenih znanja koja se pripisuju odraslima. Potrebno je naučiti kako se ponašati kao odrasla osoba prema normama svoga društva i prilagoditi se spolu. Učeći te uloge, obrasce ponašanja i odgovornosti, djeca ih često mogu transformirati što dovodi do 'novog' društva.³⁶

Što se tiče starijih ljudi, literatura je oskudna. Arheološkim istraživanjima rijetko se nailazilo na kosturne ostatke starijih ljudi što se pripisivalo opće prihvaćenoj percepciji da su ljudi umirali mladi u prošlosti. Time se opet vraćamo na onu ustaljenu pretpostavku – ako ih nema na lokalitetu, nije ih uopće niti bilo. Arheološka literatura nije bila sklona pretpostavkama o starijim ljudima kao aktivnim sudionicima u rekreiranju društva. Sasvim suprotno, često ih se uspoređuje s djecom kao onima koji zahtijevaju brigu i pažnju te ne pridonose zajednici. To

³⁴ S. LUCY, 2005., 44.

³⁵ S. LUCY, 2005., 45.

³⁶ S. LUCY, 2005., 52.

nije slučaj s drugim znanostima poput sociologije i antropologije koje na dob gledaju kao na samo jedan segment društvenog identiteta naglašavajući da različite dobne skupine imaju drugačija zaduženja, obveze te povrh svega sposobnosti.³⁷

Dob kao identitet nije prirodna kategorija, već je kulturno izgrađena i ne može se promatrati zasebno od drugih identiteta poput spola, roda, statusa i etniciteta. Oni se međusobno isprepliću te izgrađuju pojedinca. Iako je većina ovih identiteta 'statična', dob je jedini za kojeg se očekuje da će se promijeniti tijekom života.³⁸ Postoji nekoliko značenja izraza 'dob' – kronološka, fiziološka i socijalna. Kronološka dob odnosi se na točan vremenski (datumski) prolazak kroz život, fiziološka na biološki razvoj, odnosno fizičko starenje tijela te socijalna koja podrazumijeva socijalne stavove i ponašanja koja se smatraju primjerenima za određenu kronološku dob. Svi ti različiti aspekti gledanja na dob daju uvid ne samo na jedan dio individualnog identiteta, već na sve dobne skupine koje imaju ulogu u konstrukciji i reprodukciji svojih društava.³⁹

³⁷ S. LUCY, 2005., 48-50.

³⁸ S. LUCY, 2005., 53-54.

³⁹ S. LUCY, 2005, 54-55.

3.4 Statusni identitet

Status pojedinca i zajednice ogleda se u pravima i dužnostima kojima oni raspolažu, bilo ono postignuto ili pripisano, te se također temelji na pozitivnoj ili negativnoj društvenoj procjeni časti i stilova života.⁴⁰ Društvena raslojenost karakterizira mnoge prapovijesne i povijesne zajednice, a status pojedinca dugo je bio temeljen na materijalizmu. Prve veće korake ka razumijevanju statusa, odnosno društvene diferencijacije napravio je njemački filozof Karl Marx navodeći kako s vremenom dolazi do društvenog raslojavanja radi raspodjele poslova što dovodi do uzdizanja jedne skupine ljudi koja ima kontrolu nad drugom skupinom u vidu jednog oblika vlasništva. Oprečno mišljenje iznio je Max Weber koji ističe društva koja svjesno i svojevrijemno prihvaćaju društvena pravila i uvjerenja, poštuju i pokoravaju se autoritetu bez ikakve prisile te odbacuje ekonomske čimbenike kao razlog statusnog izdvajanja određene skupine ljudi. Ova dva mišljenja su u svojoj suprotnosti poslužila kao polazište mnogim znanstvenicima koji su se okrenuli istraživanju društvenih odnosa.⁴¹

Uzimajući u obzir arheologiju te njezin prvotni kulturno-povijesni pristup koji se temeljio na prikupljanju, obrađivanju te tipološko-kronološkom razvrstavanju materijalne ostavštine, predmetima visoke vrijednosti često se posvećivalo više pozornosti. U pogrebnim kontekstima, oni predmeti pronađeni uz pokojnika uzimani su kao pokazatelj njegovog društvenog statusa. Količina i vrijednost te vrijednost sirovina od kojih su ti artefakti napravljeni uzdizali su ili spuštali pojedince na društvenoj ljestvici. Stvorena je pretpostavka da su oni s bogatijim nalazima bili visoko pozicionirani za života, pa čak i dio vladarskog sloja. Ovakav pristup ostao je dugo ukorijenjen u arheološkim interpretacijama te još uvijek ima određenog utjecaja i danas. Prevelik fokus na artefakte ostavljao je malo pozornosti društvenim procesima koji stoje iza njih.⁴² Upravo su ti nedostaci doveli do značajnog pomaka u arheologiji 1960.-ih i 1970.-ih godina. Na osnovi arheoloških i etnografskih materijala stvoren je model za međukulturno generalizirano zaključivanje. Cilj ovoga modela bio je utvrditi statusne nejednakosti koje se protežu dalje od površnih karakteristika pojedinca poput dobi ili spola.⁴³ Model je uvelike prihvaćen od strane arheologa, a posebno onih koji su se bavili pogrebnim običajima pa su njihove interpretacije navodile kako je društveni status pojedinca bio veći utoliko koliko je njegov pogrebni obred narušavao svakodnevne životne aktivnosti. Raspravljalo se i o kontroli

⁴⁰ L. MESKELL, 2001., 191.

⁴¹ S. BABIĆ, 2005., 68.

⁴² S. BABIĆ, 2005., 69-70.

⁴³ L. MESKELL, 2001., 191.

nad resursima kojima zajednica raspolaže, a njihova kontrola i razmjena bili su načini društvenog rangiranja. U svojoj biti ova razmišljanja nisu se odmaknula od materijalnosti u smislu fizičkih pokazatelja statusa što je dovelo do još jednog niza kritika usmjerenih na nemogućnost dubljeg zadiranja u problematiku društva i procesa koji stoje iza statusnih raspodjela.⁴⁴ Daljnje rasprave i to prvenstveno one filozofa i sociologa usmjerile su se upravo ka tim nedostacima i okrenule se ideološkim pristupima moći i njezinom oblikovanju te utjecaju na društveni poredak. Pripadnicima društava iz prošlosti pripisivana je aktivna inteligencija, mogućnost razmišljanja i djelovanja, za razliku od prijašnjeg pripisivanja uloga. Počela se isticati i kontrola nad ljudskim ponašanjem preko verbalne i neverbalne komunikacije navodeći kako ona može biti aplicirana na sve aspekte društvenog života.⁴⁵ Doprinos toj raspravi dao je i Anthony Giddens 1984. godine sa svojom teorijom strukturacije koja navodi kako društvena struktura i individualni životi nisu neovisni jedan od drugog. Pojedinci svojim djelovanjem uvjetuju stvaranje društvene strukture, pa tako i sama društvena struktura ne bi postojala bez toga. Isto tako, društvena struktura nije statična, već se iznova reproducira svakodnevnim aktivnostima. Međutim, ljudske aktivnosti su promjenjive što bi značilo da njihovom promjenom dolazi i do promjene u društvenoj strukturi. U tom kontekstu se u obzir uzimaju i želje i motivacije, ali i znanja koje pojedinci posjeduju.⁴⁶

S obzirom da je arheologija kao znanost uvelike okrenuta materijalnoj ostavštini, problematika statusa je uglavnom raspravljana upravo preko artefakata. Razvoj pogleda i mišljenja tijekom godina omogućio je arheolozima dublje zadiranje u odnos materijalnih stvari i društvenog života. Razumijevanje društvenog i materijalnog aspekta društva arheolozima je pružilo novi pogled na materijalnu kulturu kao jedan od čimbenika koji simbolizira društvenu praksu. Uz to, krajem 1990.-ih godina uvode se teme poput rodni odnosa, dobi i spola te se u jednu ruku društvena struktura pokušava rascijepati na niz individualnih akcija koje ljudi svakodnevno, u skladu sa svojom dobi i spolom, obavljaju. Znanstvenici se odmiču od širih društvenih procesa i primiču individualizaciji, odnosno razumijevanju načina života pojedinaca – njihov odnos prema društvu, razumijevanje i prezentiranje vlastitoga statusa preko tjelesnih ukrasa, nakita ili odjeće koje se na kraju pronalaze u grobovima. Na ovaj način, arheološka struka pokušava razumjeti jedan društveni sustav koji je u svojoj osnovi sastavljen od drugih podsustava. Društvene sustave stvaraju i pokreću ljudi koji svojim sposobnostima, znanjem i željom doprinose zajednici i njegovoj strukturi, ali isto tako, ukoliko posjeduju drugačije

⁴⁴ S. BABIĆ, 2005., 72.

⁴⁵ S. BABIĆ, 2005., 75.

⁴⁶ A. GIDDENS, 1984., 5-14.

interese, mogu odlučiti ne pridonositi društvu u bilo kojem smislu. Iako su arheolozi skloni izvlačenju zaključaka na temelju same pojave predmeta, uzimanjem u obzir saznanja dobivenih iz različitih znanstvenih disciplina dobiva se kompletnija slika društva i svih sustava koje obuhvaća.⁴⁷

3.5 Religijski identitet

Religija je oduvijek bila dijelom ljudskih zajednica. Vjervanija i s njima povezani rituali bili su način na koji je čovjek davao smisao svijetu u kojem živi. Općenita definicija religije kaže kako je ona sustav vjervanija čije središnje mjesto zauzima jedno ili više nadnaravnih bića i čvrsto je povezana s vlastitim moralnim kodeksom i obrednim zakonima.⁴⁸ Ova definicija izvedena je iz današnjih pojmova široko rasprostranjenih religija, no bez obzira na to može se reći da vjera, odnosno religija u suštini nije materijalno potpomognuta, već je ona u potpunosti društvena manifestacija koja može potrajati cijeloga ljudskoga života, neovisno o kojem se vremenu, prostoru ili religiji radi. Predmeti, ritualna mjesta i spomenici koji se povezuju s određenim vjervanjem samo su refleksija duhovnih uvjerenja i ritualnih radnji.⁴⁹

Religija je uglavnom proučavana u sklopu društvenih znanosti unutar kojih su se razvile različite konceptualne podjele poput plemenskih i povijesnih religija. Na temelju tih podjela proučavali su se različiti aspekti vjervanija te su tako nastala i određena teorijska stajališta. Plemenske religije bile su dijelom antropoloških studija. Njihovo zanimanje za drugačija i 'egzotična' vjervanija dovelo ih je do analiziranja ritualnih praksi koje odudaraju od današnjih pojmova istih. S obzirom da se smatralo da evolucija društva kreće od jednostavnih do složenih, ovakav se razvoj pripisivao i religiji pa tako Edward Tylor navodi kako su se prvotna vjervanija držala primitivnim i prostačkim, a animizam, tj. vjervanje u duhovna bića kao pokretače sila prirode, istican je kao osnova svake religije. Herbert Spencer je, s druge strane, došao do sličnih zaključaka proučavajući kult predaka. Smatrao je da su prva nadnaravna bića ljudi doživljavali kao duhove predaka ili drugih važnijih ljudi te da je upravo ovo vjervanje korijen svake religije. No, pogrešno je pretpostavljati takvu univerzalnost, u smislu pripisivanja jednog

⁴⁷ S. BABIĆ, 2005., 77-84.

⁴⁸ HRVATSKI JEZIČNI PORTAL, 2021.

⁴⁹ T. INSOLL., 2001, 10.

vjerovanja svim prapovijesnim zajednicama. Ipak, često je naglašavana suprotnost tih 'prostačkih' vjerovanja i današnjih 'svetih' i svjetovnih religija.⁵⁰

Arheologija, s druge strane, nije bila sklona njezinom proučavanju kao jednom društvenom kompleksnom sustavu, već se uglavnom bavila opisivanjem i analiziranjem svetišta te artefakata koji se povezuju s religijom. Uz to, ovoj su sferi pripisivani i svi naizgled neobjašnjivi predmeti koji su tretirani kao proizvodi korišteni isključivo u ritualnim praksama. Ovakav način analiziranja uglavnom je bio vezan za istraživanja prapovijesnih zajednica, dok je kod onih recentnijih pismeno izražavanje religije čini lakšom za razumijevanje. Ipak, čisto empiristički pristup rezultirao je nedostatkom teorijskog pristupa te su oni posuđivani iz drugih disciplina poput sociologije, antropologije, psihologije, povijesti i naravno teologije. Proučavanje religije je kroz ove discipline donijelo mnoga promišljanja u arheologiji, o njezinom utjecaju na zajednice i pojedince te samo izražavanje identiteta.⁵¹

Pokretni i nepokretni materijalni ostaci viđeni su kao refleksija duhovnih uvjerenja prapovijesnih zajednica. U uskoj vezi s tim su i pogrebni obredi, odnosno religijske prakse izvođene prilikom smrti člana zajednice. Upravo se za strah od smrti smatralo da je možda bio jedan od pokretača stvaranja duhovnih uvjerenja kao način za lakše nadvladavanje smrti u smislu prelaska u transcendentalno. Želja za besmrtnošću nije se pripisivala samo prošlim zajednicama, već je ona duboko ukorijenjena i u pojedinim današnjim religijama poput npr. kršćanstva. Često su se vladari smatrali božanskim utjelovljenjem te su štovani kao takvi za života, dok su im nakon smrti uz sam grob podizani i spomenici. Smatralo se da vlast koju su vladari držali u rukama potječe od Boga te su samim time bili prihvaćeni od drugih. Politička moć je u jednu ruku potjecala od ritualne moći, odnosno vjerska legitimacija je omogućavala kontrolu, ali i promjenu samog društva.⁵² Naravno, kako samo društvo zauzima određen prostor, tako se na njega preko ljudi i njihovog ritualnog djelovanja proširuje pojedino vjerovanje, odnosno svaki prostor koji se koristi od strane jedne grupe ljudi je ujedno i prostor na kojem se rasprostire vjerovanje te zajednice. Uz to se veže podizanje hramova i svetišta, odnosno arhitektonskih sklopova čija je svrha prvenstveno namijenjena štovanju bogova.⁵³

Društveni kontakti mogu dovesti do društvenih promjena koje između ostalih uključuju i religijske promjene. One su uglavnom razmatrane kroz nametanje jednog društvenog sustava drugima (npr. romanizacija). S obzirom da je vjerovanje duboko ukorijenjeno u svijest ljudi te

⁵⁰ PARKER PEARSON, M., 1999, 72.

⁵¹ EDWARDS, D. N., 2005, 113.

⁵² PARKER PEARSON, M., 2001, 208.

⁵³ EDWARDS, D. N., 2005, 122-124.

organizacijsku strukturu društva, ono nije puklo mijenjanje boga ili bogova, već jedan proces koji može iz temelja promijeniti način na koji društvo funkcionira. No, nametanje nove vlasti i nove religije također može dovesti do njenog osporavanja i odbacivanja te nastavka štovanja već utemeljenog vjerovanja. Postupnim uvođenjem novih religijskih simbola i gradnjom svetišta naposljetku ipak dolazi do prihvaćanja nove religije.⁵⁴

Imajući na umu činjenicu da religija uvelike utječe na svijest ljudi, ona može biti i jedan od glavnih razloga koji stoje iza društvene podijeljenosti.⁵⁵ Pristup rodnoj podijeljenosti proučavan je i s religijskog stajališta gdje se pristupilo problemu dodjeljivanja vjerskih uloga na temelju spola i općenito problemu izostavljanja žena prilikom analiziranja religija. Razmatran je i utjecaj same religije na život pojedinca određenog spola. Uzdizanje rodne arheologije također je potaknulo raspravu i o spolnoj opredijeljenosti samih božanstava, prvenstveno kao odgovor na androcentričan pristup religijama i religijskim praksama. U skladu s tim, uzdizanje je prapovijesni kult Božice Majke kao vjerovanje koje u središte stavlja upravo žene.⁵⁶

Religija može utjecati i biti upletena u sve sfere ljudskoga života. Može izgrađivati pojedinca i biti razlog određenih njegovih postupaka, ali isto tako može biti korištena za manipulaciju drugima što govori o njezinoj moći. Ona je ukorijenjena u čovjekovoj svijesti i biva dijelom njegovog identiteta kako danas, tako i u prošlosti. Brojna arhitektonska zdanja, ali i ostali nalazi koji se povezuju s religijama svjedoče o utjecaju koji mogu imati na čovjeka čime u jednu ruku religija postaje vidljiva iako je ona zapravo duhovno uvjerenje u nadnaravne sile. Isto tako, ona može biti središte ljudskog djelovanja čime se individualni identiteti ljudi kreću unutar religijske sfere. Kako je navedeno prije, religija se može povezati sa svakim aspektom društvenog života i na njega više ili manje utjecati te se time stvara ne samo društveni religijski identitet, već i onaj individualni.⁵⁷

⁵⁴ EDWARDS, D. N., 2005, 119-122.

⁵⁵ R. GILCHRIST, 1994.

⁵⁶ R. MACLEAN, 2001., 195-200.

⁵⁷ EDWARDS, D. N., 2005., 127.

3.6 Etnički identitet

Arheološka kultura definirana je kao spoj ljudi i materijalne kulture u određenom prostoru i vremenu koja je tijekom vremenskih razdoblja rasla, razvijala se, prilagođavala i migrirala te na koncu umirala. Ono što od nje ostane su materijalni ostaci bilo pokretni ili nepokretni koje arheolozi vežu uz određene grupe ljudi, odnosno zajednice koje su egzistirale u prapovijesti i povijesti. Arheološki ostaci su se u tradicionalnoj europskoj literaturi smatrali ostacima predaka raznih naroda te je, u skladu s tim, materijalnoj kulturi na određenom prostoru pripisivan etnicitet onog naroda koji danas okupira taj prostor.⁵⁸ Praćenje razvitka prošlih zajednica zapravo se vezivalo za današnje narode, odnosno naglasak je bio na genealogiji. Porastom zanimanja za proučavanje nacionalnog podrijetla i povijesti razvija se nacionalistička arheologija počevši od Gustafa Kossine, njemačkog filologa i arheologa koji je arheologijom naglašavao važnost i superiornost Nijemaca nad ostalima. Kossina navodi kako je habitus arheoloških kultura utemeljen na činjenici da su one jasno definirane na temelju materijalne kulture i rasprostranjene na točno određenom geografskom području. On smatra i kako kulturni kontinuitet podrazumijeva i etnički kontinuitet te na temelju toga tvrdi da je moguće prepoznati veće etničke grupe, dok individualne kulture korespondiraju s plemenima.⁵⁹ Njegov rad, između ostalih, udario je temelje njemačkoj arheološkoj metodologiji sve do 20. st. Naravno, nisu se svi slagali s njegovim mišljenjem, no ostali su pritajeni sve do kraja Drugog svjetskog rata kada je u glavni odbaceni rasistički karakter ovakvog pristupa.⁶⁰

Nakon Drugog svjetskog rata pristupilo se empirističkom i deskriptivnom pristupu. Razumijevanje arheoloških kultura temeljeno je na pokretnim i nepokretnim arheološkim ostacima. Tipološke odlike materijalne kulture određivale su kulture, a njihov razvoj pripisan je konstantnom razvoju tijekom vremena. Sve promjene u materijalnoj kulturi objašnjene su širenjem i kretanjem, ali i dodirima s drugim zajednicama, dok se etnicitet vukao u pozadini bez konkretnog obrazloženja.⁶¹ No, kako se razumijevanje arheoloških kultura i svih sustava koje obuhvaća polako širilo, tako je i zanimanje za etnicitet i etnički identitet dobivalo sve veću pozornost arheološke struke. Razumijevanje i pristup etnicitetu u prvim godinama istraživanja bilo je minimalističko i svodilo se na objektivan pristup koji naglašava raznolikost zajednica

⁵⁸ Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV – Brončano doba, 1983., Praistorija Jugoslavenskih zemalja V – Željezno doba, 1987., V. G. CHILDE, 1925.

⁵⁹ S. JONES, 1997., 2.

⁶⁰ S. JONES, 1997., 2-3.

⁶¹ S. JONES, 1997., 1-25.

prema njihovom podrijetlu, običajima, jeziku i zakonima. Determiniranje etniciteta temeljeno na ovim karakteristikama nije adekvatno jer ne pruža dovoljno sredstava za njegovo određivanje. Ono se mora razlikovati od pukog prostornog rasprostiranja i jednostavne kategorizacije. Na nedostatak ovakvog pristupa ukazuje povjesničar Patrick J. Geary koji na etnicitet gleda kao na subjektivan proces unutar kojeg se pojedinci ili grupe razlikuju jedan od drugoga s obzirom na situacije u kojima se nalaze i na temelju svog djelovanja, odnosno svrhe.⁶²

Dolaskom procesualne arheologije dolazi do promjene u pristupu analiziranja arheoloških kultura. Konceptualizacija kulture kao jedan sustav sastavljen od različitih pod-sustava okrenuo je struju mišljenja s kada i gdje na zašto i kako. Primat je dan društvenim aspektima koji stoje iza ekonomskog i tehnološkog razvitka zajednice i/ili njihove promjene. Kulture, odnosno zajednice sada se doživljavaju kao dinamični sustav isprepleten ljudskim aktivnostima unutar raznih društvenih dimenzija. Pristupilo se objašnjavanju i interpretiranju tih sustava što je velik pomak u odnosu na prije, ali što se tiče konkretno etniciteta, bez obzira što je pomaknut na status društvenog sustava, još uvijek je bio na razini jednostavnog pripisivanja bez prevelikog zadiranja u njegovu problematiku.⁶³ No, porastom zanimanja za kulturnu različitost, prvenstveno unutar antropologije, porastao je i broj studija koje su se bavile etnicitetom što je prouzrokovalo drugačiji pristup, ali i fokus na različite aspekte etničkih grupa. Razvoj društava je od jednostavnog prostornog rasprostiranja materijalne kulture sada viđen kao skup fizičkih i psihičkih razlika utemeljenih u jednoj zajednici ljudi koji žive zajedno na određenom prostoru. Pojedini aspekti etniciteta poput njegove konstrukcije, različitosti te utjecaja na određene aspekte društva bivaju u središtu istraživanja. Ovo je također povuklo za sobom već ranije spomenute objektivne i subjektivne pristupe koji su bili ili previše široki ili fokusirani na izolirane slučajeve.⁶⁴ S obzirom na to, izdvajaju se dva teorijska pravca: primordijalni i instrumentalni. Unutar primordijalnog pravca pojedini su znanstvenici zastupali mišljenje da određene karakteristike društva poput jezika, religije, prostora i općenito kulture već unaprijed definiraju etnički identitet pojedinca prilikom rođenja što bi značilo da je etnicitet zajednica nametnut rođenjem te se kao takav iznova reproducira bez obzira na društvene i povijesne kontekste. Instrumentalni pristup, s druge strane, interpretira etnicitet kao dinamičnu i situacijsku formu grupnog identiteta, ukorijenjenu u organizaciji društvenog ponašanja. Naglasak je bio na razmatranju etniciteta unutar ekonomskih i političkih sfera što u jednu ruku definira etničke zajednice interesnim grupama. Ovakvo reduciranje etniciteta zanemaruje ostale

⁶² S. SHENNAN, 1989., 14-17.

⁶³ S. JONES, 1997., 26-29.

⁶⁴ S. JONES, 1997., 56-64.

kulturne dimenzije. Bitan pomak u razvoju instrumentalnog pristupa dao je Frederik Barth istraživanjem društvenih procesa koji su uključeni u stvaranje i održavanje etničkih skupina. S obzirom na ekonomski i politički koncept unutar kojeg se raspravljalo o etničkom identitetu, dotaknulo se i pitanja etničkih granica u smislu kulturnih doticaja i mogućnosti mijenjanja samog etniciteta, no kulturni doticaji ne moraju uvijek voditi ka gubitku društvenih razlika, već mogu prevladati različitosti što se pripisuje činjenici da etničke grupe ne karakteriziraju prostor i/ili izolacija. Uz to, uzeti su u obzir i obrasci individualnih ponašanja koji za etničke identitete navode mogućnost kontroliranja – naglašavanja ili čak potiskivanja s obzirom na situaciju u kojoj se pojedinac nalazi. Imajući to na umu, etnički je identitet kao takav promjenjiv i prilagodljiv, ali može biti i nevažan što ovisi o kontekstu i situacijama u kojima se grupa ljudi ili pojedinci nalaze.⁶⁵

Tijekom zadnjih par desetljeća antropološka i sociološka teorijska stajališta definirala su etničke grupe kao samo-definirajuće sustave. Uzimani su u obzir društveni procesi unutar kojih pojedinci djeluju te tako stvaraju okolinu u kojoj žive, a koja se razlikuje od ostalih etničkih grupa. Stvaranje etničkog identiteta individualna je svijest o pripadanju jednoj etničkoj grupi, a ne nekoj drugoj. Razlike koje se stvaraju ukorijenjene su u individualnim spoznajama sebe i okoline čime se stvaraju i interpretiraju različite društvene organizacijske strukture. Ovakav pristup razumijevanju etničkih grupa prihvatila je i arheologija.⁶⁶ S obzirom da je naglasak bio na ljudskoj svijesti, što za sobom povlači i procese djelovanja u smislu iskazivanja etničkog identiteta, on je, osim teorijskih pristupa, sagledavan i kroz materijalnu ostavštinu. Granice etničkih grupa nisu samo prostorno određene već etnički identitet 'nose' ljudi te ga izražavaju ne samo društvenim interakcijama, već i djelovanjem što se onda manifestira u određenim oblicima materijalne kulture koji su svojstveni pojedinoj etničkoj grupi. Jedan od primjera moglo bi biti simboličko ukrašavanje preko kojih bi zajednice iskazivale ujedinjenost, snagu, ali i bogatstvo. Hodder je ukazao da postoje i indirektni pokazatelji etniciteta poput konstrukcije naselja. U principu, pokušalo se ukazati na aktivno i pasivno izražavanje etniciteta koje je u suodnosu jedno s drugim. No, ovim se ne pokušava jednostavno pročitati etnicitet, već ono samo predstavlja rezultat društvene prakse i ideja koje stoje iza njih.⁶⁷ Međutim, s obzirom da je etnicitet društveni konstrukt, on može, ali i ne mora, biti povezan s materijalnom kulturom što ne znači da je njegovo razumijevanje potrebno svesti na samo teorijska promišljanja. Dobivanje potpunije slike o etničkom identitetu, kako Igor Kulenović kaže: "*zahtijeva*

⁶⁵ S. JONES, 1997., 65-79.

⁶⁶ S. BABIĆ, 2010., 143.

⁶⁷ S. SHENNAN, 1989., 20.

obuhvaćanje čitavog društvenog konteksta te analizu materijalne kulture u međusobnim strukturalnim odnosima".⁶⁸

4. Identitet žena u rimskoj provinciji Dalmaciji

Uspostavom rimske vlasti na području Dalmacije u 1. st. po. Kr. ono je regionalno i etnički podijeljeno. Proces promjene, odnosno uspostave rimske uprave na pokorene narode u literaturi nazvan romanizacija obuhvaćao je njihovo uklapanje u rimski kulturni obrazac koji je, između ostalog, utjecao i na same životne navike autohtonog stanovništva.⁶⁹ Bez obzira na samo nametanje vlasti, pa čak i unatoč pobunama koje su se događale zbog toga, ne može se zanemariti činjenicu da je dugotrajna rimska vlast na području Dalmacije prouzročila brojne promjene u gospodarstvu, urbanizmu, običajima i vjеровanjima, pa i samom krajoliku. Također, sam proces romanizacije ne smije se smatrati jednostavnim preslojavanjem jedne kulture drugom, već kao jedan dugotrajan proces unutar kojeg su se postupno prihvaćali (ili odbijali) određeni elementi te tim stvorili novi kulturni elementi. Uzimajući u obzir prethodna poglavlja, sama kulturna promjena je ujedno značila i promjenu ili bolje rečeno modifikaciju identiteta, no samoj se toj promjeni u literaturi pristupalo s mišljenjem da je rimska kultura civiliziranija i naprednija što u jednu ruku degradira lokalne kulture i smatra ih se pasivnim primateljem. Rimsku kulturu prvo su prihvatile lokalne elite koje su tim ujedno jačale rimsku vlast, ali i svoj položaj unutar zajednica, a nakon njih je i ostatak zajednice prihvatio novu kulturu. Određeni elementi rimske kulture inkorporirani su u lokalni izričaj identiteta te su na individualnoj razini prihvaćani i reproducirani kroz svakodnevne aktivnosti čineći ih dijelom vlastitog identiteta.⁷⁰ Isto tako, treba napomenuti da je svaka regija, pa i provincija, na svoj način prihvaćala rimsku ideologiju te time stvarala svoj vlastiti identitet što u konačnici dovodi do zaključka da ne postoji unificirani rimski identitet.⁷¹

Nakon što smo u prethodnim poglavljima razmatrali identitet i sve njegove aspekte, možemo se okrenuti striktno identitetu žena. Kako smo vidjeli, teško je o njima govoriti bez spominjanja muškaraca s obzirom da su skoro uvijek u literaturi spominjane u korelaciji s njima te su također u jednu ruku smatrane i njihovim posjedom. Eleanor Scott navodi tri način na koji

⁶⁸ I. KULENOVIĆ, 2012., 84-85.

⁶⁹ I. R. LIVAJA, 2014., 15-20.

⁷⁰ L. REVELL, 2009., 6-10.

⁷¹ D. DŽINO, 2010., 60.

su žene izostavljene iz stručne literature. Prvi način je jednostavno ignoriranje i zanemarivanje žena i njihovih uloga u društvu. Drugi način je pseudouključivanje koji žene uzima u obzir, ali ih marginalizira, odnosno smatra ih se posebnim slučajevima, iznimkama u dominantno muškom društvu. Treći način gleda na žene kao na subjekte u androcentričnom društvu, odnosno promatrane su s muškog gledišta kao žene i majke bez dubljeg zadiranja u njihov život.⁷²

Kroz literaturu, kako antičku, tako i recentniju na žene se gledalo uglavnom s muškog stajališta. Pri tom se žene uglavnom opisuju kroz uloge koje im se pripisuju, ali i kroz prava i obveze navedene u antičkim tekstovima. Uzimajući u obzir također i činjenicu da nisu imale politička prava, njihov život je uvelike ovisio o muškarcima. Uostalom, sama njihova predaja, odnosno udaja značila je prebacivanje njihove skrbi s oca na muža te im je time u jednu ruku oduzimana sloboda. Međutim, uloge koje im se u stručnoj literaturi pripisuju rijetko kad nadilaze one obiteljske (žena, majka, kćer), pa čak i kada svojim sredstvima podižu građevine ili spomenike, čak je i njihovo ime skoro uvijek napisano u odnosu na ono njihovog oca ili muža što se, između ostalog, pripisuje mišljenju da se na žene ne može gledati odvojeno od njihove obitelji. Isto kako je i njihovo ime ovisilo o muškarcima tako su i one same stavljene pod mušku zaštitu. No, valja napomenuti da nisu sve žene bile na istom položaju i uživale ista prava o čemu svjedoči brojna natpisna građa. Pojedine visoko pozicionirane žene u ranom carskom razdoblju na području današnje Italije gradile su svoj javni imidž financiranjem izgradnje javnih građevina i podizanjem spomenika te su tako davale primjer drugim ženama diljem carstva što upućuje i na mogućnost njihovog vanjskog utjecaja. Međutim, postojale su određene restrikcije vezane za tipove zgrada koje su žene mogle podizati i općenito načinima na koje su mogle financijski pomagati i obogatiti grad.⁷³ I u provinciji Dalmaciji postoje brojni primjeri gdje žene financiraju izgradnju javnih građevina.

Kultovi i religija su također imali velik utjecaj na društveni život s obzirom da je njihov cilj bio okupiti što više štovatelja, bez obzira na spol, ali također su u jednu ruku i utjecali na samo poimanje žena i njihovih uloga u društvu.⁷⁴ Dugo je bilo ustaljeno mišljenje da žene nisu predsjedale žrtvovanju životinja, odnosno da nisu mogle doseći tu statusnu razinu. Međutim, činjenica jest da su bile svećenice i da su sudjelovale u ritualima žrtvovanja. Ipak, nedostatak natpisa koji bi izričito navodili žensko predsjedanje takvim ritualima upućuje na prethodno spomenutu pretpostavku da nisu sudjelovale u ritualima žrtvovanja. Međutim, treba imati na

⁷² E. SCOTT, 1995, 174-179.

⁷³ A. E. COOLEY, 2013., 23-43.

⁷⁴ J. NORTH, 2013., 124.

umu da nedostatak dokaza ne može samo po sebi služiti kao valjani argument za odbacivanje ženske uključenosti u javna žrtvovanja.⁷⁵ Isto tako, valja napomenuti da se za takve dužnosti smatra da su ih mogle obavljati žene višeg statusa, odnosno one koje su pripadale bogatijim obiteljima. Samim time što su bile imućnije podizale su se na statusnoj ljestvici, ali isto tako sama činjenica što su bile žene ograničavala je njihovo djelovanje i isključivala ih s društveno-političkih položaja.⁷⁶

Prikaz žena kroz umjetnost uvelike je utjecao na samo njihovo viđenje, ali i suptilno navodio na 'pravilan' način života kakav žene trebaju voditi. Njihovo idealizirano prikazivanje, u smislu stava tijela i ruku, odjeće, obuće i nakita, pa i samo mjesto njihovog postavljanja govori o rodnim i spolnim razlikama te o društvenom statusu i moći. Takav način prikazivanja žena se proširio čitavim Rimskim Carstvom te je, između ostaloga, služilo i kao primjer, odnosno obrazac namijenjen svim ženama Carstva kako bi znale u kojem pravcu trebaju ići.⁷⁷ Svi propisi i pravila vezana za društvenu strukturu i način na koji se stvara i održava proizlaze iz grada Rima te se prenose na provincije u želji za uniformnošću.⁷⁸

S obzirom na veliku količinu pronađenih kamenih epigrafskih spomenika u rimskoj provinciji Dalmaciji, za potrebe ovoga rada uzeta su 42 kamena spomenika s područja dviju kolonija – *Iader* i *Salona* te dvaju municipija – *Asseria* i *Aenona*. Najveća pozornost dana je natpisima koje su podignule žene te njihovim sadržajima neovisno o vrsti natpisa.

Raspoznavanje žena na natpisima relativno je lagano s obzirom na imensku formulu, ali i samu konstrukciju imena. Što se tiče same imenske formule, ona nije drugačija samo kod žena, već i općenito u rimskoj provinciji Dalmaciji, barem u prvim stoljećima njezine uspostave. Kako se stanovništvo polako prilagođavalo na novu vlast, tako su se i druge stvari poput vlastitih imena polako uklapale u rimski imenski obrazac. Njihovim razvojem, odnosno razvojem onomastike bavili su se razni znanstvenici, no za naše područje jedan od važnijih je Duje Rendić Miočević koji donosi faze uklapanja autohtonih imena u rimski imenski obrazac.⁷⁹ Dotaknuo se i ženskih imena, no ne toliko koliko Anamarija Kurilić koja je u nekoliko radova te svojoj disertaciji detaljnije obradila imenovanje žena.⁸⁰ Međutim, iako je onomastika najlakši način prepoznavanja i praćenja žena, ovaj rad nije fokusiran isključivo na onomastiku, već je u fokusu što žena sadržajem i općenito podizanjem natpisa želi poručiti. Iako je ime samo jedan

⁷⁵ J. RIVES, 2013., 141-144.

⁷⁶ L. REVELL, 2009., 186.

⁷⁷ E. SCOTT, 1995., 192.

⁷⁸ E. SCOTT, 1995., 185.

⁷⁹ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 633.

⁸⁰ A. KURILIĆ, 1999.

dio identiteta ono je, kako je navedeno, i sredstvo preko kojeg u glavini raspoznajemo žene na natpisu. No, ponekad se umjesto imena navode kao žene, majke, sestre, bake itd. No, kako god bilo, samim tim one iskazuju svoj ženski identitet koji zatim mogu nadopuniti drugim informacijama o sebi radi stvaranja kompletnije slike koja se komunicira putem natpisa.

4.1 Iader

Količina kamenih epigrafskih spomenika pronađenih u današnjem Zadru, tj. antičkom Jaderu koji spominju žene vrti se oko brojke 74 te u to spadaju kako spomenici koje podižu žene, tako i oni natpisi gdje se ženama podiže spomenik. Međutim, kako je prethodno spomenuto, pozornost će biti na onim spomenicima koje podižu žene.

Govoreći o samom činu podizanja natpisa, već se zna da je osoba koja ga podiže dovoljno financijski potkovaná za taj pothvat, pogotovo kada su u pitanju veliki spomenici. Nerijetko je zabilježeno da žena prilikom podizanja spomenika naglasi samo najosnovnije informacije o sebi kao što imamo prilike vidjeti na spomeniku Julije Kvijete: *Iulia C(ai) f(ilia) / Quieta / viva fec(it) / sibi*.⁸¹ Julija si je sama za života dala podići spomenik i zabilježila samo svoje ime. Ono što mi možemo iz toga pročitati je da Julija, osim svoga imena, neizravno naglašava svoj ženski identitet, u principu govori da je ona žena koja si je dala podići spomenik.⁸² No, isto tako žene mogu podići spomenik i nekome drugome. Na taj način žene se identificiraju preko toga odnosa s osobama kojima podižu spomenik. To su rodbinski povezani odnosi, a dobar primjer je natpis: *Egnatia / Spendus(a) / Iuliae Ho/norat(a)e / mater mi/sera fecit / annorum / XXXIII*.⁸³ U ovom slučaju, Egnatiji Spendusi spomenik podiže njezina majka. Međutim, odnosi ne moraju uvijek biti obiteljski, kao što je vidljivo na natpisu: *Cornelia [R]e[s]tuta / Cornelia Quartae / patronae bene merenti*. Natpisom je jasno naglašeno da Kornelija Kvarta podiže spomenik svojoj zaštitnici (patroni).⁸⁴ Na većini spomenika se uglavnom navodi ta rodbinska povezanost spomenutih osoba na epigrafskim spomenicima i to su uglavnom relacije žena – muž. No, žene se na natpisima mogu javljati i kao majke, sestre, kćeri, bake ili jednostavno samo kao žene.

Ovakav način iskazivanja svoga ženskog identiteta je inače najrasprostranjeniji i najzastupljeniji, ne samo u Jaderu, već i u cijeloj provinciji Dalmaciji što uvelike olakšava

⁸¹ P. VEŽIĆ, 2007., 121.

⁸² B. NEDVED, 1992., 159.

⁸³ *CIL* 03, 2945.

⁸⁴ *CIL* 03, 2943.

interpretiranje natpisa. Uz samo ime osobe kojoj se podiže spomenik također postoji mogućnost da se zabilježi koliko je osoba imala godina u trenutku svoje smrti. Taj broj označava kronološku dob, odnosno točnu vremensku odrednicu prolaska kroz život. Unutar te brojke sadržane su sve radnje koje je određena osoba za svoga života poduzela i koji naposljetku tvore njezin identitet. Jedan od primjera kronološke dobi imamo i na prije spomenutom natpisu: *Egnatia / Spendus[a] / Iuliae Ho/norat(a)e / mater mi/sera fecit / annorum / XXXIII*.⁸⁵ Egnatiji Juliji majka podiže natpis i navodi kako joj je kćer imala 34 godine. Dakle, iz ovog natpisa, ali i općenito natpisa koji se dotiču dobnog identiteta možemo pročitati kronološku i društvenu dob osobe, dok nam fiziološka uglavnom ostaje nepoznanica iako možemo imati zamisao kako bi osoba određene dobi fizički izgledala, no to je sve jako subjektivno. Epidija Paulina s druge strane podiže natpis svome unuku: *[A]puleio C(aio) f(ilio) / Serg(ia tribu) Balbino / pontifici / equum publicum / habenti / annor(um) XXI / Epidia T(iti) f(ilia) Paulina / avia*.⁸⁶ Naziva se bakom te time, osim što naglašava rodbinski odnos s pokojnikom, također definira sebe kao osobu koja pripada određenoj dobnj skupini ljudi. Njen unuk je osoba koja je za života imala malo viši status u društvu što mu je i priskrbilo *equum publicum*, a samim tim možemo reći da ni njegova baka nije bilo tko, već žena koja je, osim što je istaknula dužnosti i povlastice svoga unuka, također naglasila rodbinsku povezanost s njim čime se ističe u društvu.

Statusni identitet se kod žena može relativno dobro pratiti već samim činom podizanja natpisa s obzirom da ono zahtijeva određenu financijsku podlogu. No ipak, statusni se identitet najbolje prati preko javnih munificencija gdje žene iskazuju svoju ekonomsku moć. U Jaderu je to jako dobro popraćeno prvenstveno natpisom (Slika. 1): *Melia Anniana in memor(iam) Q(uinti) Laepici Q(uinti) F(ili) Serg(ia tribu) Bassi mariti sui / emporium sterni et arcum fieri et statuas superponi test(amento) iuss(it) ex(sestertium) DC (milibus) d(educta) XX p(opuli) R(omani)*.⁸⁷ Melija je utrošila 600 tisuća sestercija kako bi popločala *emporium* te podignula slavoluk u spomen na svoga muža Kvinta Lepika Basa. No, osim što je uložila veliku svotu novca na slavoluk i popločanje trga, također je platila porez na nasljedstvo.

⁸⁵ *CIL* 03, 2945.

⁸⁶ *CIL* 03, 9997.

⁸⁷ *CIL* 03, 2922.

Slika 1. Slavoluk Melije Anijane (Preuzeto iz: [HD057334](#))

Ovdje je riječ o najvećoj privatnoj donaciji koloniji Jader, s tim da je i jasno izražena utrošena svota novca koja ujedno govori o velikoj statusnoj poziciji osobe koja je zaslužna za nju. Samim tim popločanjem i podizanjem slavoluka ona je iskazala svoj statusni identitet te su njena djela i njeno ime ostali trajno uklesani u kamen čime je zasigurno osigurala i poštovanje zajednice. Isto tako, kako je ona dala urediti *emporium*, tako je Apuleja Kvinta, kako saznajemo preko čak dvaju natpisa, dala dijelom opremiti kapitolijski hram koji je glavni hram u gradu te samim tim akcijama daje naslutiti da se nalazi visoko na društvenoj statusnoj ljestvici.

*Iunoni Augustae / Appuleia M(arci) fil(ia) Quinta / suo et L(uci) Turpili Brocchi / Liciniani filii nomine / test(amento) poni iuss(it).*⁸⁸

Spomenik je podigla Apuleja Kvinta u svoje te ime svoga sina Lucija Turpilija Brokha Licinijana. Natpis se nalazio na postamentu koji je pridržavao skulpturu božice Junone. Ona je jedna od triju glavnih božanstava u Rimu te je uz to također zaštitnica žena i majčinstva pa ne začuđuje činjenica da su joj najviše natpisa podignule upravo žene.

*Iovi Augusto / Appuleia M(arci) fil(ia) Quinta / suo et L(uci) Turpili Brocch[i] / Liciniani filii nomine t(estamento) [p(oni) i(ussit)].*⁸⁹

Drugi natpis je također postavila u svoje i sinovo ime, no posveta je ovdje izvršena Jupiteru, vrhovnom božanstvu Rimskog Carstva. Najčešće se pojavljuje sam, ali i u kapitolijskoj trijadi zajedno s Junonom i Minervom.

⁸⁸ CIL 03, 02904.

⁸⁹ CIL 03, 9994.

Naravno, postoje razni načini preko kojih žene mogu iskazivati svoj status i ne moraju se svi vezati za podizanje javnih munificencija. U slučaju Sempronije Tertulle riječ je o posjedovanju i manipulaciji zemljištem: *Feresia |(mulieris) l(iberta) / Nebris v(iva) f(ecit) sibi / et C(aio) Sempronio / Corinthio viro suo / loco sibi dato a / Sempronia Tertulla / viva*.⁹⁰ Sempronija je dala svoju česticu Feresiji koja se naziva slobodnom ženom pa tako na jednom natpisu imamo iskazivanje statusnog identiteta Sempronije, ali i Feresije s obzirom da se na natpisu naziva slobodnom ženom što bi značilo da je u jednom trenutku svoga života bila u nečijem vlasništvu te to povlači za sobom specifični položaj u društvu. Nije neuobičajeno da na jednom natpisu nalazimo na iskazivanje više elemenata identiteta, kao što je to slučaj na natpisu prije spomenute Apuleje Kvinte koja je, osim što je iskazala svoj statusni identitet, također naglasila i svoj religijski identitet s obzirom na posvetu, ali i na samo mjesto postavljanja natpisa. Aufidija Saturnina je, s druge strane, također iskazala svoj religijski identitet zavjetnim natpisom Herkulu: *Aufidia Sa/turnina He(rculi?) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.⁹¹ Međutim, u ovom slučaju je spomenik puno skromniji u odnosu na onaj Apuleje Kvinte.

Osim takvih, u jednu ruku neizravnih dodira s religijom, tu su i žene koji su aktivno sudjelovale u religijskim obredima što možemo vidjeti na natpisu Kosutije koja se navodi kao flaminika božanske Faustine: *.../ Cos]sutiae Seks(ti) [f(iliae) / fl]am(inicae) divae Faustin(a)e / [A]quileiae et Iadere / Aquileiensis / publicae*.⁹² Flaminat je svećenička služba te su flameni bili svećenici carskog kulta zaduženi za njegovo propagiranje i štovanje. Flaminat se uspostavlja onda kada carica dobiva božanske počasti. Ženski flaminat u rimskoj provinciji Dalmaciji popraćen je zasada samo primjerom iz Zadra. S obzirom da se flaminat dodjeljuje osobama iz viših staleža, možemo pretpostaviti da je i Kosutija bila žena na višem društvenom položaju. Izravnih izraza ženskih religijskih identiteta u Jaderu nema puno i relativno se teško mogu pratiti s obzirom da do sada imamo tek nekoliko primjera. U slučaju etničkog identiteta, do sada nije zabilježen nijedan natpis koji bi dao malo više podataka o etničkom identitetu žena u Jaderu.

4.2 Asseria

Asseria je do sada dala oko 53 natpisa sa spomenima žena. Većinski oni pripadaju skupini nadgrobnih spomenika u kojima se žene javljaju kao supruge, majke, kćeri, bake, pa

⁹⁰ *CIL* 03, 2947.

⁹¹ P. VEŽIĆ, 1990., 9.

⁹² *ILJug* 210.

čak i prijateljice, dakle kao osobe koje imaju određenu ulogu kako u vlastitoj obitelji, tako i u društvu. Naravno, uvijek ima žena koje odluče uklesati samo svoje ime. Jedan od primjera je natpis: *Iulia Secundilla*.⁹³ Julija Sekundila (Slika 2.) na svome spomeniku nema nikakvu posvetu ili završnu formulu, pa čak ni filijaciju. Identificirala se samo preko svoga imena. Unatoč kratkom natpisu, na samo podizanje spomenika možemo gledati kao na isticanje vlastitoga status jer je ipak riječ o činu koji za svoje ostvarenje podrazumijeva određene financijske izdatke.

Slika 2. Cipus Julije Sekundile (I. Fadić, 2004., 79.)

Opia Paulina je, s druge strane, u svoje imenovanje uključila filijaciju: *Oppiae / L(uci) f(iliae) / Paulinae*.⁹⁴ Rubria Rufina (Slika 3.) je pak navela posvetnu i završnu formulu: *Rvbria Quinti filia / Rvfina / infelicissi/ma sibi posuit*.⁹⁵

⁹³ I. FADIĆ, 2004., 82.

⁹⁴ I. FADIĆ, 1990, 259-260.

⁹⁵ I. FADIĆ, 2004., 83-85.

Slika 3. Liburnski cipus s natpisom Rubrije Rufine (I. FADIĆ, 2004., 84.)

U ovim primjerima vidimo kako imenovanje aserijatskih žena nije bilo usuglašeno, ali isto tako to također možemo pripisati individualnim preferencijama osoba koja su im dodjeljivale imena. No, ono što je sigurno jest da isticanjem svoga imena isto tako ističu svoj ženski identitet što možda najbolje pokazuje cipus Rubrije Rufine. Razlog njezinog podizanja spomenika samoj sebi možda leži u mogućnosti da nije imala muža ili nasljednika pa je na ovaj način htjela zabilježiti svoje ime i položaj ukopa.

Na natpisima s više osoba navedena je uglavnom njihova obiteljska povezanost gdje žena podiže spomenik članovima svoje obitelji. Najviše je onih gdje žena podiže spomenik mužu, no imamo i primjera kada majka podiže spomenik svojoj kćeri kao što je to učinila Veratija Maximila: *Trosiae C(ai) f(iliae) / Secundillae / Veratia L(uci) f(ilia) / Maximilla / mater infelicissima / p(osuit)*.⁹⁶ Veratija je, osim svog ženskog identiteta, također istaknula, u jednu ruku, svoj status majke, odnosno ulogu koju je obnašala tijekom svoga života. Cezija Paula je pak podignula spomenik svojoj unuci te se navela kao baka što bi značilo da je ona u jednom trenutku svoga života obavljala dužnosti koje su obiteljski, pa čak i kulturno bile određene za osobe te skupine ljudi.

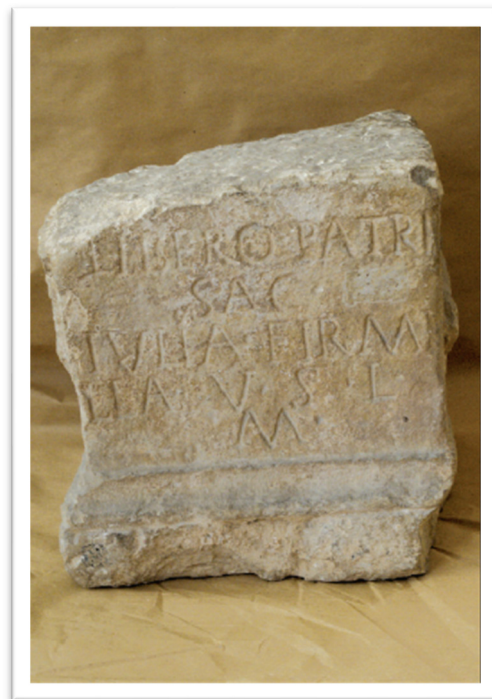
Aufidiae / C(ai) f(iliae) Balbin(a)e / an(norum) V Caesia / L(uci) f(ilia) Paula avia / nepti suae / v(iva) f(ecit).⁹⁷ Također, na natpisu se još navodi i kronološka dob njezine unuke Aufidije Balbine, djevojčice koja je pokopana s navršениh 5 godina života. U principu, preko kronološke

⁹⁶ I. FADIĆ, 2003., 118-119.

⁹⁷ I. FADIĆ, 1990., 260-261.

dobi može se do određene razine rekonstruirati društvena dob pojedinca. Oni su dio društva unutar kojeg svaka osoba ima svoju ulogu, a konkretno što se tiče obiteljskih uloga, svaka osoba na svoj način doprinosi funkcioniranju jedne obitelji koja se zatim svojim stilom života više ili manje uklapa u jednu veću zajednicu ljudi prema kulturno stvorenim normama.

Religijski identitet u Aseriji kod žena je relativno dobro dokumentiran. Iskazivanje ženskog religijskog identiteta kreće od jednostavnih podizanja zavjetnih natpisa posvećenih određenim božanstvima. Jedan od primjera je natpis: *Liberō Patri / sac(rum) / Iulia Firmi/lla v(otum) s(olvit) l(ibens) / m(erito)*.⁹⁸ Julija Firmila u ovom primjeru podiže žrtvenik Liberu (Slika 4.).

Slika 4. Žrtvenik Julije Firmile (I. JADRIĆ, 2005., 58.)

Drugi primjer je natpis Kasije Pauline koja ga podiže Jupiteru: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Cassia Pa[uli?]/[n?]a ex v[oto] / [--- posuit]*.⁹⁹ Isto tako, preko natpisa saznajemo o religijskoj službi pojedinih žena pa se tako na jednom liburnskom cipusu Julija Tertula (Slika 5.) spominje kao svećenica božanske Auguste, carice Livije: *Iuliae Turi / f(iliae) Tertul[ae] / sacerd[oti] / divae A[ugustae] / Arrunti[a – f(ilia)] / Severa m[ater]*.¹⁰⁰ S obzirom da joj je spomenik podignula majka, ovdje također nailazimo i na taj rodbinski odnos među spomenutim

⁹⁸ I. JADRIĆ, 2005., 58.

⁹⁹ *CIL* 03, 9933.

¹⁰⁰ K. A. GIUNIO, 2007., 145.

ženama. Isto tako, sama činjenica da je Julija Tertula bila svećenica povlači za sobom viši društveni status te određeni utjecaj u društvu i to ne samo nje, već bi se dio toga utjecaja mogao preslikati i na njezinu majku koja se ipak identificirala preko svoje društveno visoko pozicionirane kćeri. Isto tako, u rimskoj provinciji Dalmaciji još je natpisa žena koje su bile svećenice božanske Auguste, kao npr. u Naroni gdje je natpis Papiæ Brocchinæ: *Papia L(uci) f(ilia) / Brocchina / sacerdos Divæ / Aug(ustæ) Testamento poni iussit*¹⁰¹ i Claudiæ Aeserninæ: *Saturno / Aug(usto) sac(rum) / Claudia / Aesernina / sacerdos / Divæ Augustæ / t(estamento) p(oni) i(ussit)*.¹⁰² Isto tako, valja napomenuti da takve službe nisu mogle obavljati žene iz svih društvenih staleža, već samo one koje dolaze iz uglednih i bogatih obitelji.

Slika 5. Cipus Julije Tertulle (K. A. GIUNIO, 2007., 154.)

Još jedan spomenik koji bi mogao iskazivati religijski identitet je cibus Bebije Saturnine (Slika 6.): *Baebiae / Saturninae / Iulia Iadestina / amicae et sodali / bene merita / viva posuit*. Podiže ga Julija Iadestina koja se na natpisu navodi kao *amica et sodali*, odnosno prijateljica u jelu i piću prema navodu Ive Fadića.¹⁰³ No, Kornelija A. Giunio navodi kako riječ '*sodalis*' označava vjersku udruhu koje su obje bile dijelom što bi značilo da je podizanje spomenika

¹⁰¹ I. JADRIĆ-KUČAN, 2011., 275.

¹⁰² I. JADRIĆ-KUČAN, 2011., 275.

¹⁰³ I. FADIĆ, 2006., 78-80.

Bebiji Saturnini, Julija Jadestina naglasila ne samo njezin religijski identitet, već i svoj individualni. Uz samu vjersku ulogu koju su imale, to je također značilo da su uživale određenu čast i veći društveni status.¹⁰⁴

Slika 6. Liburnski cipus Bebije Saturnine (K. A. GIUNIO, 2007., 155.)

Statusni se identitet žena u Aseriji preko natpisa može jako slabo pratiti te je on u glavnini povezan s religijskim kontekstom natpisa i osoba koje se spominju kao što smo mogli vidjeti u prethodno spomenutim natpisima, ali se može pratiti preko vrste spomenika na kojoj su pojedini natpisi podignuti.

Što se tiče etničkog identiteta, također se može slabo pratiti te se može pročitati na samo jednom natpisu i to upravo ovom potonjem. Julija Jadestina je, osim svog religijskog identiteta, također navela i svoj etnički identitet koji je sadržan u njenom imenovanju – *Iadestina* – što govori da, iako je natpis s njenim imenom pronađen u Asseriji, jednim je dijelom vezana i za antički *Iader*.

¹⁰⁴ K. A. GIUNIO, 2007., 146.

4.3 Aenona

Aenona je dala nešto manji broj natpisne građe u odnosu na ostale gradove. Kao i kod ostalih gradova i ovdje su spomenici na kojima žene navode samo svoja imena: *Volusiae / L(uci) <f>(iliae) Tertia<e>*.¹⁰⁵ No, riječ je o svega nekoliko natpisa, dok je mali dio njih fragmentiran te se pomoću ponekih riječi poput '*uxor*' može razaznati da je na spomeniku spomenuta žena: -----] / *uxor infe[lic---*] / *ben[e merenti]*.¹⁰⁶ Također su na jednom spomeniku zabilježena dva natpisa od kojih nam je bitan drugi koji podiže stanoviti Viktor svojoj ženi Semeli: *D(is) M(anibus) s(acrum) / Aemilio / Silvestro / filio pienti/ssimo qui v(ix)it an(nos) XXXXV Ae/mili(a) Ursina m/ater et Silvinus p/ater b(ene) m(erenti) fe(cerunt) // D(is) M(anibus) s(acrum) / Semele coniugi carissimae / ann(or)um XXVI Victor cons/{s}ervus*.¹⁰⁷ Kao što možemo vidjeti, navedeni su samo jednim imenom što je imenska formula koju koriste robovi. Tu činjenicu također potvrđuje zadnji navod na natpisu '*conservus*' što u slobodnom prijevodu znači da su oboje bili robovi. Uzimajući u obzir tu činjenicu, ona povlači za sobom određena prava i obveze što u konačnici dovodi i do određenog statusa u društvu. Uz to, naveden je i dobni identitet Semele koja je u trenutku smrti imala 26 godina što daje jedan kronološki okvir za stvaranje i reproduciranje njenog identiteta. S obzirom da samo podizanje spomenika podrazumijeva određenu financijsku podlogu, možemo reći da su oboje, bez obzira što su bili robovi, bili na dobro plaćenim pozicijama. S druge strane, imamo spomenik koji je podigao *Liburnius Smaragdus* svojoj ženi Liburniji Kalisti: *Liburni/ae L(uci) lib(ertae) / Callist(a)e / Liburnius L(uci) l(ibertus) / [S]maragdus coniugi*.¹⁰⁸ U ovom slučaju riječ je o oslobođenicima koji su u jednom trenutku svoga života bili u vlasništvu nekog Luciusa, no prilikom podizanja spomenika bili su slobodni. Naravno, takva promjena iz jednog 'statusa' u drugi povlači za sobom određene posljedice u vidu mijenjanja imenske formule te samog viđenja individualnog identiteta kako od drugih, tako i od samoga sebe. Ovdje također nailazimo na indirektno navođenje etničkog identiteta u samoj imenskoj formuli. Naime, oboje su za *praenomen* uzeli ime 'Liburnius' što zapravo govori o području s kojeg su vjerojatno potjecali te gdje su živjeli. Fizička povezanost uz određeno područje dovoljno je utjecala na njih da su ga uključili u imensku formulu izražavajući time svoj etnički identitet.

¹⁰⁵ *CIL* 03, 14322.

¹⁰⁶ *CIL* 03, 02989.

¹⁰⁷ *CIL* 03, 10021.

¹⁰⁸ M. KOLEGA, 2000., 148-151.

Statusni se identitet u Enoni može slabo pratiti čemu se može pripisati nekoliko razloga. Količina spomenika je manja nego kod ostalih gradova što u jednu ruku umanjuje mogućnosti za praćenje ženskog statusnog identiteta, iako ne mora značiti da se u budućnosti neće pronaći još spomenika. Isto tako, postoji mogućnost da žene u Enoni nisu toliko težile isticanju svoga statusnog identiteta. Malo je žena koje podizanjem spomenika ističu taj dio svoga identiteta te jedna koja spada u tu malu skupinu je *M(arco) Cassio Q(uinti) [f(ilio)] / Serg(ia) Rufo / equo pub(lico) pontif(ici) / annor(um) XVI / d(ecreto) d(ecurionum) / Sestia M(arci) f(ilia) Ravonilla / filio piissimo / [i]npensa remissa / posuit*.¹⁰⁹ Sestija Ravonila odlukom vijeća podiže svome sinu, mladom pontifeksu spomenik i to na vlastiti trošak. Samo naglašavanje činjenice o vlastitom financiranju podizanja spomenika govori nama, a i ostalima koji pročitaju natpis da nije samo njezin sin bio visoko pozicionirana osoba za svoga života, već i njegova majka samim time što je naglasila činjenicu da je o vlastitom trošku dala podići spomenik.

Religijski je identitet za razliku od statusnog relativno dobro zastupljen te imamo podizanje spomenika raznim božanstvima što naravno ovisi o željama i potrebama osoba koje ih podižu. Jupiter je najvažniji bog u rimskom svijetu te je njegov kult rasprostranjen na svim područjima koje je zauzimalo Rimsko Carstvo. Enona naravno nije iznimka te i ovdje nalazimo spomenike posvećene Jupiteru. Da je jednog od njih podignula žena, pokazuje natpis: *Iovi Optum/o Maximo / Cornelia / C(ai) f(ilia) Tertia / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*¹¹⁰. Podizanjem ovog natpisa Kornelija Tercija ističe privrženost Jupiteru te samim tim i općenito svoj religijski identitet. Egnatija Paulina je, s druge strane, podignula spomenik Veneri Augusti: *Veneri A[ug(ustae)] / sacr(um) Egnatia / C(ai) f(ilia) Paulina s(olvit) / l(ibens) m(erito)*.¹¹¹ Bebija Maximila je pak oporučno dala podići spomenik Veneri Anzotici: *Veneri Ansotic(ae) / sacrum / Baebia C(ai) f(ilia) Maximil/la ex testament(o) / L(uci) Corneli Bassi fecit*.¹¹² Na svim ovim primjerima vidimo kako razne žene podižu spomenike različitim božanstvima ističući time svoj religijski identitet.

¹⁰⁹ A. KURILIĆ, 2006., 138.

¹¹⁰ M. SUIĆ, 1950/51., 234.

¹¹¹ *CIL* 03, 2971.

¹¹² N. CAMBI, 1980, 276-277.

4.4 Salona

Salona je jedan od većih i važnijih gradova u rimskoj provinciji Dalmaciji i što se tiče kamenih epigrafskih spomenika količinski prednjači nad ostalima. Dugogodišnjim arheološkim istraživanjima sakupila se ogromna količina kamenih spomenika te samim time imamo veću i raznoliku zastupljenost žena koje se spominju na njima. Najosnovnije identificiranje je identificiranje preko imena bilo to od samoga sebe ili od nekog drugog. Spomenici koji navode samo ženska imena ni ovdje nisu iznimka: *Mesc(enia) / Tert(ia) / felici/ter*.¹¹³ U principu, ovdje je riječ o isticanju ženskog identiteta preko kojeg se jedna žena stavlja u određen položaj u društvu te koji indirektno obuhvaća jedan spektar određenih kulturnih normi. Što se tiče spolnog identiteta, on se može pratiti preko određenih riječi koje ga daju naslutiti poput: *mulieris, femina, matri, soror, uxor* itd. koje daju do znanja da se radi o ženi, a u Saloni je takvo isticanje identiteta jako dobro zastupljeno. Jedan od primjera spolnog identiteta možemo vidjeti na natpisu: *Casconiae Marcellinae cl(arissimae) f(eminae) / matri pientissimae quae vix(it) / ann(os) LVII Casconia Marcellina / cl(arissima) f(emina) filia et heres si quis hoc / sepulchrum tentaverit aperire / dederit fisco SS L milia*.¹¹⁴

Dobni identitet se u principu uvijek pojavljuje na nadgrobnim spomenicima te je on u Saloni dosta dobro zastupljen. Navođenje samog životnog vijeka osobe možemo vidjeti na napisu: *D(is) M(anibus) // Septimiae Pusin/n(a)e def(unctae) ann(orum) XXX et / Septimiae Hila/r(a)e filiae ann(orum) X / Aurelia Marcia / soror b(ene) m(erenti) p(osuit)*¹¹⁵. Riječ je o nagrobnom spomeniku koji podiže Aurelija Marcija svojoj sestri Sptimiji Pusini i njejoj kćeri Septimiji Hilari. Uz njihova imena također je navedena i njihova dob u trenutku pokopa pa tako čitamo kako je Septimija Pusina pokopana s 30, a njena kćer s 10 godina što daje njihov dobni identitet. No, također imamo primjera spomenika koji navode koliko godina je određena žena provela u braku što se isto tako može uzeti kao okvirni kronološki životni vijek jedne žene: *D(is) M(anibus) / Constantiae / quae vixit cum / marito annis XX / quiescet in pace die / IIII Nonas Febr(u)arias*.¹¹⁶ Na primjeru Konstancije vidimo kako je bila u braku 20 godina što bi značilo da je ona minimalno 20 godina živjela i stvarala svoj identitet. Uz to, navedeno je i da je četvrtog dana februarskih nona sahranjena pa tako ovdje imamo indirektno navođenje dobnog identiteta, odnosno okvirni kronološki životni vijek jedne osobe za koju znamo kada je i

¹¹³ *CIL* 03, 1972.

¹¹⁴ *CIL* 03, 1986.

¹¹⁵ *CIL* 03, 14852.

¹¹⁶ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1950/51, 227-228.

sahranjena. Također, postoje i primjeri gdje se točno navodi koliko je godina, mjeseci i dana određena osoba imala u trenutku smrti, pa čak i datum sahrane što daje točniji životni vijek (Slika 7.): [-----]ae / [-----] puellae / [quae vixit] ann(os) XXIII m(enses) IIII / [d(ies)---] I Valentinianus / 5 [et] Cassianilla filiai (sic) / [pii]ssimai quai (sic) depo/[sita di]e III non(as) Mart[ias] in / [-----] ove?[---].¹¹⁷ Napis podižu *Valentinianus* i *Cassianilla* svojoj kćeri čije ime nije sačuvano, no znamo da je umrla s 23 godine i 4 mjeseca dok je broj dana nepoznat zbog fragmentiranosti natpisa. Ovdje je također naveden točan datum sahrane pa tako doznajemo da je djevojka sahranjena 3 dana prije martovskih nona. Takvi natpisi nisu pronađeni samo u Saloni, već ih ima i u okolici, točnije Kaštelima.

Slika 7. Ulomak natpisa djevojčice (D. DEMICHELI, 2008., 66.)

Što se tiče statusnog identiteta, on je u Saloni dosta dobro zastupljen počevši od jednostavnog direktnog i indirektnog isticanja vlastitog ekonomskog statusa. Jedan od najvećih i najpoznatijih salonitanskih spomenika je definitivno ara Pomponije Vere (Slika 8.): *Pomponia / Vera / t(estamento) f(ieri) i(ussit) s[i]bi et / lib(ertis) lib(ertabus)q(ue) [s]uis ex HS XX(viginti milibus) / curant[i]b(us) heredib(us) / in quo opere ad[ie]cer(unt) h(eredes) HS IIII(quattuor milia)*. Pomponija je aru oporučno dala postaviti za sebe i svoje oslobođenike navodeći kako je za izgradnju ostavila 20 000 sestercija kojima su nasljednici pridodali još 4000 sestercija.

¹¹⁷ D. DEMICHELI, 2008., 66.

Isticanje takvog podatka izravno govori da je Pomponija bila žena višeg statusnog položaja i dobro financijski situirana te je to iskazala podizanjem velikog nadgrobnog spomenika te isticanjem količine novca koju je ostavila za izgradnju spomenika.¹¹⁸

Slika 8. Ara Pomponije Vere (N. CAMBI. 2015., 82.)

Religijski identitet je u Saloni također jako dobro zastupljen. Žene su postavljale spomenike brojnim božanstvima ističući time ne samo religijski identitet, već ponekad istovremeno i statusni identitet. Naravno, kako smo prije uvidjeli, pojavljivanje više dijelova identiteta na jednom spomeniku nije neuobičajena praksa. Zastupljeni su jednostavni iskazi religijskog identiteta kao na natpisu Klodije Maxime: *Clodia / Maxima / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.¹¹⁹ Klodija navodi kako je samo ispunila zavjet, no imamo i natpise koji točno navode kojem božanstvu je spomenik podignut poput natpisa koji podiže Mescenija Valentina (Slika 9): *Mescenia / Valentina / imperio / Veneris / Iunonem (!) / d(onum) d(edit)*.¹²⁰ U ovom primjeru Mescenija podiže spomenik Veneri i Junoni. Osim toga, zabilježeni su i značajni doprinosi žena u religijskom svijetu.

¹¹⁸ <https://mdc.hr/split-arheoloski/hr/zbirke/06-epigraficka/06-epigr-04.html>

¹¹⁹ *CIL* 03, 8692.

¹²⁰ *CIL* 03, 1962.

Slika 9. Natpis Mescenije Valentine (S. BEKAVAC, 2015., 52.)

Nemali broj natpisa govori o velikim građevinskim pothvatima iza kojih stoje žene. Jedan od natpisa koji svjedoči o tome je onaj Kurije Priske (Slika 10.) koji govori o obnovi te opremanju svetišta Velike Majke: *Curia Pris/ca Matri magnae / fanum r<e=i>fecit / signa posuit laro/phorum cymbala / tympana / catillum / fortifices aram dat l(ibens) a(nimo).*¹²¹ Kurija Priska navodi kako je obnovila te opremila svetište kipovima i postoljima za kipove Lara, cimbale, timpane, zdjelicu, mašice i žrtvenik. Tim akcijama jasno je dala do znanja kako je bila jako dobro financijski situirana što povlači za sobom činjenicu da je uživala visok status u društvu. Nadalje, Statilija Lupula obnovila je svetište Velike Majke: *[----] Lupula Statili[a] / [tem]plum Matris Ma<gn=NG>[ae] / [deo]rum de su ore/[stitu]it cum suis f<i=E>l(iis).*¹²² Junija Rodina je, s druge strane, zajedno s mužem i sinom ili kćeri obnovila i proširila hram Velike Majke što vidimo na natpisu: *Iunia Rhodine / cum coniuge et fil(io?) / d(eum) M(atri) M(agnae) aedem refecit / et ampliavit (votum) s(usceptum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*¹²³ Servilija Kopiježila je pak o svom trošku dala izgraditi edikulu Velikoj Majci za što se zavjetovao njen muž *Marcus Cottius Certus: Servilia M(arci) filia / Copiesilla / aediculam M(atri) Mag(nae)*

¹²¹ *CIL* 03, 1952.

¹²² *CIL* 03, 8544.

¹²³ *CIL* 03, 14243.

*/faciendam curavit / ipsa i<m=N<pe(n)sa sua quam / voverat pro ea M(arcus) Cot/tius Certus / vir eius.*¹²⁴

Slika 10. Žrtvenik Kurije Priske (I. V. BRČIĆ, 2018., 21)

Iz ovih primjera vidimo da su tu u pitanju poveći financijski napori što govori o imućnim salonitanskim ženama koje osim svoga religijskog statusa itekako iskazuju i svoj statusni identitet. Iako su žene relativno dobro zastupljene u izgradnji javnih religijskih zdanja, u samoj svećeničkoj službi nemamo toliko zapisa. Pronađen je samo jedan natpis koji spominje svećenicu Terenciju te je to zasada jedini spomen ženske rimske svećeničke službe u Saloni: *Matrib(us) Mag(nis) / sacrum P(ublius) Safinius Filuci/nus Terentiae sacerdotis f(ilius) aram supstituit idem ampliavit / sibi et cognatio(ni) permissu C(ai) Clodi Gracilis.*¹²⁵ Imajući na umu ranije navedenu činjenicu da su svećenici potjecali iz višeg građanskog sloja, isto možemo reći i za Terenciju koja je obavljala svećeničku službu iako nije navedeno za koje božanstvo. Isto tako, vidimo da je uključena u filijaciju svoga sina što govori o njezinoj važnosti i statusu u društvu te je zasigurno isticanje njenog imena i službe pomoglo njenom sinu u priključivanju kognaciji.

Etnički identitet je jako slabo čitljiv i to ne samo kod salonitanskih žena, već i općenito kod žena u rimskoj provinciji Dalmaciji. U odnosu na druge identitete, izravnog izražavanja

¹²⁴ *CIL* 03, 13903.

¹²⁵ S. BEKAVAC, 2015., 50.

etničkog identiteta u principu nema. Sadržan je uglavnom u imenskom obrascu kao što je to slučaj kod Retinije Jadestine kojoj spomenik podiže kćer *Crescentilla: D(is) M(anibus) / Raetinae / Iadestinae / matri p(iissimae) / Crescentil(l)a / filia / b(ene) m(erenti) p(osuit)*.¹²⁶ Elija Germana također u svom imenovanju 'krije' etnički identitet što vidimo na natpisu koji podiže: *D(is) M(anibus) / Clodiae / Gratilla[e] / Aelia Germa[na] / matri / pientissim(a)e / b(ene) m(erenti)*.¹²⁷ Zasada imamo samo nekoliko primjera gdje ga možemo pročitati.

¹²⁶ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1953., 260.

¹²⁷ *ILJug* 2575.

5. Zaključak

Proučavanjem kamenih epigrafskih spomenika u rimskoj provinciji Dalmaciji znanstvenici su se uglavnom okretali onim natpisima koji spominju muškarce na visokim društvenim položajima i službama. U jednu ruku, to je razumljivo s obzirom da su muškarci uglavnom držali visoke i važne položaje i bili zaduženi za učinkovito funkcioniranje carstva kao takvog. No, samim tim fokusom na njihovo djelovanje, zanemareni su ostali slojevi stanovništva što naravno uključuje i žene. Zanemarivanje i ignoriranje žena u društvu daje krivu i polovičnu sliku jedne društvene zajednice. Žene su često gledane kao posebni slučajevi u dominantno muškom društvu te su uglavnom promatrane s muškog stajališta i svrstavane u kategoriju žena i majki. Njihovo postojanje i djelovanje te samim time i njihov identitet gurnut je u stranu te se od relativno nedavno počelo intenzivnije pristupati tom problemu.

Količina pronađenih natpisa u rimskoj provinciji Dalmaciji koji spominju žene broji nekoliko tisuća te su zbog toga odabrane četiri studije slučaja odnosno dva municipija – *Asseria* i *Aenona* te dvije kolonije – *Iader* i *Salona*. Izabrana su 42 natpisa koja najbolje prezentiraju identitet žena. Najzastupljeniji je identitet žene, odnosno isticanje činjenice da se na natpisu spominje žena, bilo to kao osoba koja podiže ili kojoj se podiže spomenik. Ponekad se uz samo ime nalaze određene riječi koje mogu dati uvid u obiteljski život jedne žene pa se tako one mogu navoditi kao supruge, bake, kćeri, sestre itd. Samim time se također mogu uspostaviti odnosi među osobama navedenim na natpisu čime se u jednu ruku može dobiti ideja o radnjama koje je određena osoba poduzimala te koje naposljetku čine dio identiteta.

Dobni identitet predstavlja kronološki životni vijek osobe unutar kojeg su sadržane sve radnje koje tvore identitet. Kod žena u rimskoj provinciji Dalmaciji on je relativno dobro zastupljen te je u glavnini naveden na nadgrobni natpisima. Najviše je natpisa gdje je naveden samo broj godina koje je neka žena proživjela, no također imamo detaljnijih natpisa koji osim godina života navode i broj proživljenih mjeseci pa i dana. Isto tako, u nekim primjerima imamo čak i datum sahrane što nam daje egzaktniji životni vijek te samim time i dobni identitet.

Iskazivanje statusnog identiteta žena u rimskoj provinciji Dalmaciji uglavnom se ogleda u natpisima koji govore o povećim građevinskim pothvatima. Nemali je broj natpisa koji spominju žene i njihova ulaganja u izgradnju, obnovu ili opremanje određenih građevina. No, isto tako valja napomenuti da je i samo podizanje spomenika samo po sebi podrazumijeva određenu financijsku sposobnost. Imajući to na umu, možemo reći da svaka žena koja je podignula neki natpis je u jednu ruku istaknula svoj status. Što se tiče žena koje su gradile i obnavljale građevine, one itekako naglašavaju činjenicu da potječu iz viših staleža te da

raspoložu dovoljnom količinom novca da mogu financirati takve radove. Na ponekim natpisima je i točno navedeno količina novca utrošena u izgradnju. Salona je dala najviše visoko statusnih žena koje su uglavnom ulagale u izgradnju i obnovu hramova, svetišta i edikula i time istovremeno naglašavale svoj statusni, ali i religijski identitet. U principu na većini spomenika isticanje statusnog identiteta bilo je unutar religijskog konteksta pa tako na jednom spomeniku imamo više dijelova identiteta što nije neuobičajena praksa.

Religija je imala velik utjecaj na društveni život jedne zajednice i to ne samo u psihičkom, već i u fizičkom smislu što vidimo na natpisima koji potvrđuju građevinske doprinose religijskom svijetu. Podizanje spomenika nekom božanstvu nije značilo dodvoravanje samo njemu, već i Rimskom Carstvu, odnosno kulturnim normama koje ono nameće. Žene su ovdje obuhvatile širi spektar religijskog svijeta te se u rimskoj provinciji Dalmaciji javljaju na jednostavnim zavjetnim natpisima, natpisima koji spominju izgradnju npr. hrama Velike Majke ili kao svećenice u službi nekog kulta. Količinski, naravno, najviše je zavjetnih natpisa, no ostali navedeni natpisi s religijskom notom govore o visoko statusnim ženama koje su uživale određen ugled u društvu, pogotovo one koje su obavljale svećeničku službu.

Ženski etnički identitet je u rimskoj provinciji Dalmaciji, u odnosu na druge elemente identiteta, najslabije zastupljen. Imamo tek nekoliko primjera natpisa koji ga daju naslutiti te se uglavnom nalazi u imenskom obrascu žene. Dakle, riječ je o indirektnom navođenju etniciteta. Prema svemu sudeći i uzimajući u obzir natpise te imenske obrasce spomenutih žena, možemo naslutiti da su bile robovskog statusa. Tom sloju društva možda je bilo bitno istaknuti svoje podrijetlo i ubaciti ga u svoje imenovanje radi lakšeg prepoznavanja. No, većina ostalih žena, pogotovo Rimljanke nisu uopće spominjale svoje podrijetlo vjerojatno iz razloga što, imajući na umu rimsko građansko pravo, nisu smatrale potrebnim to isticati jer se podrazumijeva. Uostalom, generalno gledajući žene su u Rimskom Carstvu imale povoljan status što nam govori i činjenica da su neke od njih postale i božice.

Proučavanje identiteta u rimskoj provinciji Dalmaciji je pristup kojeg se nisu mnogi dotaknuli prilikom svojih istraživanja. U glavnini je pristup bio ka istraživanju i analiziranju materijalnih ostataka, dok su psihološki aspekti koji stoje iz njih ostali po strani. Sama ideja i misaoni proces koji je prethodio nečemu zapravo čini njegov esencijalni dio. Rimsko Carstvo ipak nisu samo kuće, hramovi, palače i trgovi, već su tu i njegovi stanovnici koji svojim djelovanjem kreiraju i održavaju jednu koherentnu cjelinu. Svakim novim rimskim osvajanjem ta jednom stvorena cjelina prenosi se na nova područja i biva reproducirana na više ili manje isti način što imamo prilike vidjeti u rimskoj provinciji Dalmaciji. Novi običaji promijenili su

dotadašnji način života autohtonih ljudi te na dubljoj razini utjecali na samo izražavanje individualnog identiteta kako kod muškaraca, tako i kod žena.

6. Literatura

- ALLISON, M. P., 2015. – Penelope M. Allison, Characterizing Roman Artifacts to Investigate Gendered Practices in Contexts Without Sexed Bodies, *American Journal of Archaeology*, 119/1: 103 – 123.
- BABIĆ, S., 2010. – Staša Babić, Arheologija i Etnicitet, *etnoantropološki problemi* 5/1(2010), 137 – 149.
- BABIĆ, S., 2005. – Staša Babić, Status identity and archaeology, *Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, Ethnicity and Religion*, 67 – 86.
- BEKAVAC, S., 2015. – Silvia Bekavac, Rimska religija i kultovi u društvenoj strukturi pretkršćanske Salone, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- BERISHA, I., 2018. – Isuf Berisha, Identitet kao optimalno ekonomiziranje odnosa s Drugim/a, *Filozofska istraživanja* 38, br. 3, 479 – 492.
- BRIDGES, P., 1989. – Patricia S. Bridges, Changes in Activities with the Shift to Agriculture in the Southeastern United States, *Current Anthropology* 30, 385 – 394.
- BURKE, J. P., STETS, E. J., 2009. – Peter J. Burke i Jan E. Stets – *Identity Theory*, Oxford University Press
- CAMBI, N., 2002. – Nenad Cambi, *Antika*, Naklada Ljevak.
- CHILDE, V. G., 1925. – Vere Gordon Childe, *The dawn of European Civilization*, London
- CONKEY, M. W., J. SPECTOR., 1984. – Margareth W. Conkey i Janet Spector – Archaeology and the study of gender, u: M. B. Schiffer (ur.) *Advances in Archaeological Method and Theory* 7, New York: Academic Press, 1 – 38.
- COOLEY, A., 2013. – Alison Cooley, Women beyond Rome: Trend – Setters or Dedicated Followers of Fashion? U: E. Hemelrijk i G. Woolf (ur.) *Women and the Roman City in the Latin West*, Boston: Brill, 23 – 47.
- DIAZ – ANDREU, M., 2003. – Margarita Diaz Andreu, Identitet roda i arheologija: sintetički pregled, *Genero*, centar za ženske studije, Beograd, 67 – 93.
- DIAZ – ANDREU, M., 2005. – Margarita Diaz Andreu, Gender Identity, *Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, Ethnicity and Religion*, 13 – 43.
- DIAZ – ANDREU, S. LUCY., 2005. – Margarita Diaz Andreu, Sam Lucy, Introduction, *Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, Ethnicity and Religion*, 1 – 13.
- DEMICHELI, D., 2008. – Dino Demicheli, Novi Antički natpisi iz "podruma" Dioklecijanove palače, *Opvscvla archaeologica* 32, 55 – 79.

- DŽINO, D., 2010. – Danijel Džino, Becoming Slav, Becoming Croat, Identity transformations in Post – Roman and Early Medieval Dalmatia, *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450, Vol. 12*. Leiden – Boston.
- EDWARDS, D. N., 2005. – David N. Edwards, The archaeology of religion, *Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, Ethnicity and Religion*, 110 – 129.
- FADIĆ, I., 1990. – Ivo Fadić, Aserijatska skupina liburnskih nadgrobnih spomenika, tzv. Liburnskih cipusa, *Diadora 12*, 209 – 299.
- FADIĆ, I., 2003. – Ivo Fadić, Novi Liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria, Vol. 1 No. 1*. 97 – 129.
- FADIĆ, I., 2004. – Ivo Fadić, Novi epigrafski spomenici iz Aserije i Lepura, *Asseria, Vol 2. 2 No. 2*. 73 – 99.
- FADIĆ, I., 2006. – Ivo Fadić, Novi liburnski nadgrobnni spomenici iz Aserije, *Asseria 4*, 73 – 104.
- FOWLER, C., 2004. – Chris Fowler, *The Archaeology of Personhood: an anthropological approach*, London and New York: Routledge.
- GILCHRIST, R., 1999. – Roberta Gilchrist, *Gender and Archaeology*, London and New York: Routledge.
- GIDDENS, A., 1984. – Anthony Giddens, *The Construction of Society, outline of the theory of structuration*, Cambridge: Polity press.
- GIUNIO, K. A., 2007. – Kornelija A. Giunio, Carski kult u Asseriji, *Asseria 5*, 139 – 164.
- Hrvatski jezični portal, 2021. – Religija
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (1. veljače 2021.)
- INSOLL, T., 2001. – Timothy Insoll, Introduction: the archaeology of world religion, u: Timothy Insoll (ur.) *Archaeology and World Religion*, London: Routledge, 1 – 32.
- JADRIĆ, I., 2005. – Ivana Jadrić, Ulomak kratera s votivnim natpisom iz Aserije, *Asseria 3*, 53 – 74.
- JADRIĆ-KUČAN, I., 2011. – Ivana Jadrić Kučan, Carski Kult u Rimskoj Provinciji Dalmaciji, doktorska disertacija, Zadar.
- JONES, S., 1997. – Sian Jones, *The Archaeology of Ethnicity*, London
- KALANJ, R., 2003. – Rade Kalanj, Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje, *Socijalna ekologija 12*, br. 1-2, 47 – 68.
- KNÜSEL, J. C., 2016. – Christopher J. Knüsel – More circe than Cassandra: the Princess of Vix in ritualized social context, *European Journal of Archaeology*, 5(3), 275 – 308.
- KOLEGA, M., 2000, - Marija Kolega, Rimski nadgrobnni spomenici s figuralnim prikazom u Enoni, *Diadora 20*, 121 – 155.

- KULENOVIĆ, I., 2012. – Igor Kulenović, *Materijalna kultura, značenje i praksa: Arheološka teorija i arheologija u Hrvatskoj*, Naklada Slap, Jastrebarsko
- KURILIĆ, A., 1999. – Anamarija Kurilić, Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. Po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge, doktorska disertacija, Zadar.
- KURILIĆ, A., 2006. – Anamarija Kurilić, Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia, u: D. Davison, V. Gaffney, E. Marin, *Dalmatia, Research in the Roman province 1970 – 2001. Papers in honour of J.J. Wilkes*, Oxford, 133 – 175.
- LIVAJA, R. I., 2014. – Ivan Radman Livaja, *Romanizacija*, Katalog izložbe Klasični Rim na tlu Hrvatske – arhitektura, urbanizam, skulptura, 15 – 21.
- LUCY, S., 2005. – Sam Lucy, The Archaeology of Age, *Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, Ethnicity and Religion*, 43 – 67.
- MACLEAN, R., 2001. – Rachel Maclean, Gender in the archaeology of world religion? u: Timothy Insoll (ur.) *Archaeology and World Religion*, London: Routledge, 193 – 201.
- MESKELL, L., 2001. – Lynn Meskell, Archaeologies of identity, u: Ian Hodder (ur.) *Archaeological Theory Today*, Cambridge: Polity Press, 187 – 213.
- NEDVED, B., 1992. – Branka Nedved, Stanovništvo Zadra od 1. do 3. stoljeća, *Diadora 14*, 109 – 263.
- NORTH, J., 2013. – John North, *Gender and Cult in the Roman West: Mithras, Isis, Attis*, u: E. Hemelrijk i G. Woolf (ur.) *Women and the Roman City in the Latin West*, Boston: Brill, 109 – 129.
- PARKER PEARSON, M., 2001. – Mike Parker Pearson, Death, being, and time: the historical context of the world religions, u: Timothy Insoll (ur.) *Archaeology and World Religion*, London: Routledge, 203 – 218.
- PRAISTORIJA JUGOSLAVENSKIH ZEMALJA – BRONZANO DOBA, 1983., SARAJEVO
- PRAISTORIJA JUGOSLAVENSKIH ZEMALJA – ŽELJEZNO DOBA, 1987., SARAJEVO
- RADONIĆ, J. J., 2006. – Jasna Jeličić Radonić, Salona, the urbs Orientalis, *Hortus Artium Medievalium* 12, 43-54.
- RENDIĆ, MIOČEVIĆ, D., 1950 – 1951. – Duje Rendić Miočević, Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku* 53, 211 – 232. Split.
- RENDIĆ, MIOČEVIĆ, D., 1953. – Duje Rendić Miočević, Neobjelodanjeni antički natpisi u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 55, 259 – 265.
- RENDIĆ, MIOČEVIĆ, D., 1989. – Duje Rendić Miočević, *Iliri i Antički svijet – ilirološke studije*, Split

- REVELL, L., 2009. – Louise Revell – *Roman Imperialism and Local Identities*, Cambridge; University Press
- RIVES, J., 2013. – James Rives – Women and animal sacrifice in public life. u: E. Hemelrijk i G. Woolf (ur.) *Women and the Roman City in the Latin West*, Boston: Brill, 129 – 147.
- SCHWARTZ, J. S. et. al., 2011. – Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, Vivian L. Vignoles – *Handbook of Identity – Theory and Research*, Springer
- SHENNAN, S., 1989. – Stephen Shennan, *Archaeological approaches to cultural identity*, London
- SHERRATT, M., MOORE, A., 2016. – Melanie Sherratt i Alison Moore, Gender in Roman Britain, u: Martin Millett, Louise Revell, Alison Moore (ur), *The Oxford Handbook of Roman Britain*, Oxford: university press, 363 – 381.
- SCOTT, E., 1995. – Eleanor Scott, Women and Gender Relations in the Roman Empire, u: Rush. P. (ur.) *Theoretical Roman Archaeology: Second Conference Proceedings. Worldwide Archaeology Series*, vol. 14. Aldershot: Avebury/Ashgate, 174 – 189.
- SUIĆ, M., 1950/51. – Mate Suić, Novi natpisi iz Sjeverne Dalmacije, *VAHD* 53. 233 – 248.
- VEŽIĆ, P., 1990. – Pavuša Vežić, Rezultati istraživanja na prostoru Citadele u Zadru, *GZSKH* 16, 7 – 43.
- VEŽIĆ, P., 2007. – Pavuša Vežić, Ranokršćanski reljefi i arhitektonska plastika u Zadru i na zadarskom području, *Diadora* 22, 119 – 157.

7. Popis ilustracija

Slika 1. Slavoluk Melije Anijane (Preuzeto iz: HD057334)	27
Slika 2. Cipun Julije Sekundile (I. Fadić, 2004., 79.).....	29
Slika 3. Liburnski cipus s natpisom Rubrije Rufine (I. FADIĆ, 2004., 84.)	30
Slika 4. Žrtvenik Julije Firmile (I. JADRIĆ, 2005., 58.).....	31
Slika 5. Cipun Julije Tertulle (K. A. GIUNIO, 2007., 154.).....	32
Slika 6. Liburnski cipus Bebije Saturnine (K. A. GIUNIO, 2007., 155.).....	33
Slika 7. Ulomak natpisa djevojčice (D. DEMICHELI, 2008., 66.)	37
Slika 8. Ara Pomponije Vere (N. CAMBI. 2015., 82.)	38
Slika 9. Natpis Mescenije Valentine (S. BEKAVAC, 2015., 52.).....	39
Slika 10. Žrtvenik Kurije Priske (I. V. BRČIĆ, 2018., 21)	40

Sažetak

IDENTITET ŽENA U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI

Identitet je tema koja se od relativno nedavno inkorporirala u razne znanstvene grane. Njegovo proučavanje dotaknulo se podjednako pojedinaca, ali i većih, odnosno manjih zajednica ljudi. Teorijska promišljanja o identitetu dotaknula su se svih njegovih aspekata te uzimajući to u obzir uvelike naglašavaju njegovu dinamičnost i promjenjivost. S obzirom na činjenicu da se sam identitet sastoji od nekoliko elemenata, njegovim detaljnim proučavanjem možemo dobiti psihološki uvid u strukturu jedne zajednice te ljudi koji ju čine. Unutar svega toga polako se počinju tražiti i izdizati žene te njihova uloga u društvu. Pronalazak žena u prapovijesnim i povijesnim zajednicama te njihova uloga uvelike su promatrani s muškog stajališta što je rezultiralo generaliziranjem žena i njihovih funkcija unutar jednog društvenog sustava. No, novija istraživanja polako osvjetljavaju tu problematiku te donose nova saznanja kako o ženama i njihovom identitetu, tako i o samom društvu i načinu na koji ono funkcionira. U ovom radu naglasak je stavljen na analiziranje ženskog identiteta preko kamenih epigrafskih spomenika unutar rimske provincije Dalmacije. Odabrane su dvije kolonije – *Iader* i *Salona* te dva municipija – *Asseria* i *Aenona* kao područja s kojih su izdvojena 42 kamena epigrafska spomenika. Žene su u rimskoj provinciji Dalmaciji iskazivale svoj identitet na razne načine. Također, već samim podizanjem spomenika možemo u jednu ruku rekonstruirati dio identiteta, dok se ostatak informacija nalazi u samom natpisu. Odabir onoga što će pisati na spomeniku ovisi o pojedinoj ženi koja ga podiže te ga to čini personaliziranim. Svaki natpis koji je dala uklesati neka žena čuva i priča priču o njoj, njezinom životu te naposljetku i njenom identitetu.

Ključne riječi: identitet, žene, rimska provincija Dalmacija, kameni epigrafski spomenici

Abstract

IDENTITY OF WOMEN IN THE ROMAN PROVINCE OF DALMATIA

Identity is a topic that has recently been incorporated into various science fields. Study was both analyzing individuals and larger or smaller societies. Theoretical reflections on identity have touched on all its aspects and, taking this into account, greatly emphasize its dynamism and variability. Given the fact that identity itself consists of several elements, its detailed study can provide a psychological insight into the structure of a societies and the people who make it. Slowly, women and their role in society are beginning to be more in focus. Finding of women in prehistoric and historical societies and their role were largely observed from a male point of view resulting in the generalization of women and their functions within a single social system. However, recent research is slowly shedding light on this issue and brings new knowledge about women and their identity, as well as about society itself and the way it works. In this paper, emphasis is placed on the analysis of female identity through stone epigraphic monuments within the Roman province of Dalmatia. Two colonies were selected - *Iader* and *Salona* and two municipiums - *Asseria* and *Aenona* as areas from which 42 stone epigraphic monuments were singled out. In the Roman province of Dalmatia, women expressed their identity in various ways. Also, just by putting the monument somewhere, we can reconstruct a part of the identity, while the rest of the information is in the inscription itself. The choice of what to write on the monument depends on the individual woman and that makes it personalized. Every inscription that mentions a woman preserves and tells the story of her, her life and, ultimately, her identity.

Key words: Identity, women, roman province of Dalmatia, epigraphic monuments